

**LIETUVOS RESURSŲ NAUDOJIMAS SOVIETINĖS KARIUOMENĖS
POREIKIAMS**

Atliko: Inga Arlauskaitė

IVADAS

Sovietinė kariuomenė, dislokuota Lietuvos teritorijoje, visą savo buvimo laikotarpį naudojo visomis įmanomomis privilegijomis, karinių poreikių tenkinimui buvo naudojami okupuotos Lietuvos resursai, tarnybai į svetimos šalies kariuomenę buvo šaukiami Lietuvos žmonės. Susumavus visas šias aplinkybes, galima užduoti klausimą – kodėl sovietinė kariuomenė taip lengvai disponavo kitos valstybės resursais, koku pagrindu jai buvo suteikta ši teisė? Klausimas tampa dar sudėtingesnis, įvertinus, kad svetima kariuomenė Baltijos šalyse buvo įvesta ir įtvirtinta neteisėtai. Tam, kad atsakyti į šį klausimą reikia atidžiai išanalizuoti sovietinės armijos statusą okupuotoje Lietuvoje bei pažvelgti į susidariusią situaciją per teisinę prizmę.

Rusijos kariuomenės buvimas Lietuvoje nebuvo įteisintas nei teisiniais aktais, nei kitomis pripažįstamomis teisės šaltinių formomis. Sovietinės kariuomenės statusas pirmą kartą apibrėžtas tik 1992 m. rugsėjo 8 d. Rusijos ir Lietuvos pasirašytoje sutartyje dėl Rusijos Federacijos ginkluotųjų pajėgų išvedimo iš Lietuvos Respublikos, kur sovietinei kariuomenei priskiriamas okupacinės išvedamos kariuomenės statusas.¹ Nežiūrint į tai, kad Rusija vengė pripažinti Lietuvos okupaciją ir sovietinės kariuomenės, kaip okupacinės kariuomenės statusą, remiantis bendrosiomis tarptautinės teisės normomis, okupacijos faktas ir iš jos išplaukiančios pasekmės – nenuginčijamos. Teisiškai kvalifikuojant sovietinę agresiją ir okupaciją remiamasi vienu iš pagrindinių teisės principų *ex injuria ius non oritur* (iš neteisėtumo negimsta teisė). Taikant šį principą, teisingas teiginys, kad aneksija Sovietų Sąjungai nesuteikė suverenių teisių į Lietuvos teritoriją, nes buvo neteisėto jėgos panaudojimo rezultatas ir negali būti teisiniu teritorijos įgijimo pagrindu.² Tai liudija, kad teisiškai, remiantis tarptautinėmis normomis ir bendrais teisės principais, visi Sovietų Sąjungos veiksmai Lietuvos teritorijoje, įskaitant ir sovietinės kariuomenės dislokavimą bei aprūpinimą vietiniais resursais, buvo neteisėti. Lietuvos Respublikos aneksijos nepripažino daugelis valstybių, o tai dar vienas faktorius, patvirtinantis, kad sovietinė okupacija ir sovietinės kariuomenės įvedimas į Lietuvos teritoriją buvo neteisėtas ir prieštaraujantis tarptautinėms normoms.

¹Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę, V., 1997, p. 153.

² Ten pat, p. 56.

Tyrimui svarbus bei aktualus ir faktas, kad 1991 m. liepos 29 d. sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Rusijos Tarybų Federacinės Socialistinės Respublikos preambulėje Rusija pripažino 1940 m. SSRS įvykdytos aneksijos faktą ir SSRS pareigą pašalinti jos pasekmes.³ Kiekviena valstybė, vykdydusi neteisėtą svetimos teritorijos kontrolę, yra atsakinga už šioje teritorijoje vykdomus tarptautinius pažeidimus.⁴ Taigi teisinės normos lyg ir numato atsakomybės būtinybę, tačiau iškyla kita problema – kokiai valstybei minėtą atsakomybę taikyti? Juk pasaulio valstybių bendrijoje Sovietų Sąjungą pakeitė nauja valstybė – Rusijos Federacija. 1991 m. Rusijos prezidentas B. Jelcinas nusiuntė JTO Generaliniam sekretoriui notą, kurioje pareiškė, kad Rusijos Federacija yra SSRS teisių tęsėja.⁵ Taigi, teisiškai Rusijai perėjo ir atsakomybė už okupacijos padarytą žalą. Neteisėtai į Lietuvos teritoriją įvesta sovietinė kariuomenė, kuri buvo naudojama kaip įrankis neteisėtos valdžios palaikymui, irgi prisidėjo prie žalos (ypač ekologinės) padarymo. Požeminių vandenių, teritorijų ir dirvų užteršimas karinių objektų teršalais, žemės naudmenų sunaikinimas, pajūrio militarizavimas ir miškams padaryta žala Aplinkos apsaugos ministerijos įvertinta 1,7823 mlrd. JAV dolerių.⁶ Iš trijų Baltijos šalių tik Lietuva oficialiai pateikė Rusijai pretenzijas dėl okupacijos metu padarytos žalos atlyginimo. Teisinę formą pretenzijos įgavo Lietuvos Seimui 2000 m. birželio 13 d. priėmus įstatymą „Dėl SSRS okupacijos padarytos žalos atlyginimo“.⁷ Būtent sovietinės kariuomenės padarytos žalos nustatymo bei atlyginimo klausimas ir nulemia temos aktualumą.

Temos naujumą apsprendžia Lietuvos resursų naudojimo sovietinei kariuomenei tyrimų stoka. Tyrimo pagrindą visų pirma sudaro Lietuvos TSR Ministrų Tarybos dokumentų, saugomų Lietuvos valstybės centriname archyve analizė (f. R-754, ap. 13)⁸, analizė. Visi dokumentai surašyti rusų kalba, pažymėti grifais „slaptai“. Tyrimui panaudotą archyvinę medžiagą sudaro Lietuvos SSR Ministrų Tarybos susirašinėjimas su Pabaltijo

³ Stankevičius Č.V. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos, V., 2002, p. 29.

⁴ Мьялсоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г., Tartu University Press, 2005, стр. 285.

⁵ Ten pat, c. 286.

⁶ Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vyr. red. Anušauskas A., V., 2005, p. 554.

⁷ Мьялсоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г., Tartu University Press, 2005, c. 290.

⁸ LCVA. F. R – 754. ap. 13, t. 1 – 2: Lietuvos TSR Ministrų Tarybos Reikalų valdyba. TSRS Aukščiausios Tarybos Prezidiumo įsakai, TSRS Ministrų Tarybos Prezidiumų posėdžių protokolų ištraukos, TSRS Ministrų Tarybos nutarimų projektai, TSRS Ministrų Tarybos Prezidiumo Komisijos einamiesiems reikalams ir Komisijos užsienio ekonominiams klausimams posėdžių protokolų ištraukos. Darbo jėgos rezervavimo TSRS liaudies ūkių komisijos nutarimai, LTSR Ministrų Tarybos valdybos įsakymai, susirašinėjimas ir kt. (1962 – 1987 m.).

karinė apygarda, kariniais daliniais, ministerijomis žemės sklypų išskyrimo specialiųjų objektų statybai klausimu; susirašinėjimas su SSRS ir LSSR įstaigomis mobilizacinio rezervo ir mobilizacinių pajėgumų sukūrimo bei plėtimo klausimu. Patalpų skyrimo kariškiams pagrindinės tendencijos užfiksuotos miestų užstatymo, butų, komunalinio ūkio ir tarnybinių patalpų išskyrimų susirašinėjimo dokumentuose. Informacijos apie žmonių resursus naudotus sovietinės armijos poreikiams suteikia dokumentai susiję su Antrojo skyriaus darbu ir susirašinėjimas su kariniais komisariatais, karinėmis dalimis bei darbo jėgos SSRS liaudies ūkiui rezervavimo klausimais. Dokumentinė medžiaga geriausiai atspindi santykių tarp sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos dinamiką ir pagrindines tendencijas bei atskleidžia, koku mastu buvo naudojami Lietuvos resursai sovietinės kariuomenės išlaikymui. Dokumentuose gausu medžiagos apie tai, kokie buvo okupacinės kariuomenės poreikiai ir kokių veiksmų turėjo imtis Lietuvos valdžia, kad juos patenkintų naudodama Lietuvos išteklius. Archyvuose dokumentuose esanti medžiaga atskleidžia, koku būdu vyko susirašinėjimas tarp Pabaltijo karinės apygardos vadovybės ir sovietinės Lietuvos valdžios. Dažniausiai sovietinės kariuomenės poreikių tenkinimas prasidėdavo nuo karinio dalinio vado kreipimosi į atitinkamą ministeriją į kurią pastaroji duodavo tam tikrą atsakymą. Reikšmingesniais klausimais Pabaltijo karinės apygardos vadas kreipdavosi tiesiogiai į LSSR Ministrą Pirmininką. Būtent karinių dalinių užklausos bei sovietinės Lietuvos valdžios atsakymai ir atskleidžia pagrindinius kariuomenės poreikius ir Lietuvos resursų eikvojimo mastus. Tam tikras tendencijas atskleidžia ir archyvuose dokumentuose užfiksuota karinių dalinių vadų kreipimosi forma, tonas.

Lietuvos istoriografijoje nėra temai aktualios mokslinės sintezės, todėl nagrinėjant Lietuvos resursų naudojimą okupacinės kariuomenės poreikiams reikės remtis daugelio lietuvių autorių darbais ir publikacijomis. Karinės gamtonaudos sovietinėje Lietuvoje platų tyrimą atliko R. Baubinas ir J. Timinskas knygoje „Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės“.⁹ Karinės gamtonaudos Lietuvoje studija suteikia informacijos apie sovietinei kariuomenei išskiriamus žemės sklypus, jų naudojimo politiką ir ekologines pasekmes, kurias sukėlė besaikė žemėnauda. Bendresnėmis įžvalgomis, bet daugiau sovietinės kariuomenės dislokavimo Lietuvos teritorijoje problematikos aspektų savo tyrime apžvelgė buvęs Aukščiausios Tarybos pirmininko pavaduotojas ir Valstybinės

⁹ Baubinas R., Timinskas J. Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės“, geografijos institutas. – Vilnius, 1997 – 1998.

derybų su Tarybų Sąjunga delegacijos narys Č. Stankevičius knygoje „Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos“.¹⁰ Autorius į vieną veikalą sujungia sovietinės kariuomenės įvedimo į Lietuvos teritoriją socialinių, ekologinių ir politinių pasekmių apžvalgą, kas taip pat suteikia naudingos medžiagos analizuojant resursų panaudojimą svetimos kariuomenės išlaikymui. Siekiant pagrįsti teiginį, jog sovietinė kariuomenė Lietuvoje buvo dislokuota neteisėtai, reikėtų problemą analizuoti per teisinę prizmę. Konkrečiai teisinį okupuotos Lietuvos ir sovietinės armijos statusą nagrinėjo eilė Lietuvos teisininkų. Gan plačiu spektru Lietuvos okupacijos teisinės problemas, įvestos sovietinės kariuomenės neteisėtumą išanalizavo D. Žalimas. Remdamasis tarptautinės teisės normomis ir pagrindiniais principais autorius savo veikale „Lietuvos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę“ pateikė pagrindinius argumentus, kuriais remiantis sovietinė okupacija ir sovietinės kariuomenės įvedimas į Lietuvos teritoriją traktuojami kaip neteisėti.¹¹ Išsamų sovietinės aneksijos ir Baltijos valstybių tarptautinio – teisinio statuso tyrimą pateikia estų mokslininkas L. Melksoo savo monografijoje.¹² Baltijos šalių pripažinimas praėjus daugiau nei 50 metų po jų gyvavimo de facto nutraukimo tapo unikaliu tarptautinių santykių precedentu, savotišku „pasauliniu rekordu“.¹³ Estijos autoriaus monografija Lietuvos teisinio statuso tyrimams reikšminga ir tuo, kad joje analizuojama ir Rusijos pozicija Baltijos valstybių okupacijos atžvilgiu prieš okupaciją ir jau po valstybių nepriklausomybės atgavimo. Siekiant giliau pažvelgti į Sovietų Sąjungos karinės doktrinos ypatybes, kurios turėjo didelės įtakos Lietuvos resursų panaudojimui armijos tikslams, tyrimui bus naudojami vakarų istoriografijos autorių darbai. Tiesa, vakarų istoriografijos moksliniuose tyrinėjimuose pirmenybė teikiama daugiau kariuomenės ir komunistų partijos santykių problematikai. Dar svarbu paminėti, kad užsienio tyrinėtojų istoriniuose veikaluose apie Baltijos valstybes buvo pateikiama tik labai ribota informacija, o okupuotų valstybių resursų naudojimas sovietinės kariuomenės poreikiams išvis nenagrinėjamas.

Analizuojant sovietinės karinės doktrinos pokyčių įtaką sovietinės kariuomenės padėčiai Lietuvoje, pagrindinis veikalas J. R. Adelman „Communist Armies in Politics“,

¹⁰ Stankevičius Č. V. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos, V., 2002.

¹¹ Žalimas D. Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę, V., 1997.

¹² Мьялксоо Л. Советская аннексия и государственный континуитет: международно – правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940 – 1991 гг. и после 1991 г.: исследование конфликта между нормативностью и силой в международном праве. Tartu, 2005.

¹³ Ten pat, c. 16.

kuriame autorius išanalizavo kaip vidaus padėtis ir politikų kaita įtakojo santykių tarp kariuomenės ir partijos raidą. Romanas Kolkowicz ir Andrzej Korbinski bendrame veikalė „Soldiers, Peasants, and Bureaucrats: Civil-Military Relations in Communist and Modernizing Societies“ išstudijavo, kaip sąveikavo karinės ir partinės institucijos bei tų santykių poveikį civiliams. Paminėti aukščiau ir kiti vakarų istoriografijos autorių darbai tyrimui bus naudingi tik analizuojant komunistų partijos santykius su kariuomėne, kas tiesiogiai įtakojo ir pokyčius sovietinės kariuomenės aprūpinime ir poreikių tenkinime. Kadangi šiuose veikaluose okupuotų valstybių resursų naudojimas kariuomenės išlaikymui neanalizuojamas, tyrimo pagrindą sudarys archyvinės medžiagos analizė bei R. Kšanytės straipsnis „Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos bei jos įgulų santykiai 1946 – 1962 m.“¹⁴, kuriame autorė nuodugniai aprašo pagrindines sovietinės kariuomenės aprūpinimo Lietuvoje tendencijas 1946 – 1962 m. laikotarpiu.

Kadangi Lietuvos resursų panaudojimo sovietinei kariuomėnei tendencijos geriausiai atsiskleidžia analizuojant juos per sovietinės Lietuvos ir kariuomenės vadovybės santykius, norint nustatyti tyrimo ribas, būtina apibrėžti tų santykių subjektus. Sąvoka „sovietinė Lietuvos valdžia“ apima Lietuvos teritorijoje veikusią partinę ir vykdomąją valdžią nuo aukščiausių institucijų iki miestų ir rajonų valdžios organų. Tuo tarpu „Pabaltijo karinė apygarda“ siaurąja prasme reiškia sovietinės kariuomenės instituciją, administruojančią trijų Baltijos respublikų karines struktūras. Plačiąja prasme Pabaltijo karinė apygarda įkūnija sovietinę okupacinę kariuomenę. Tyrime per šių subjektų santykius bus išanalizuota kaip buvo skirstomi okupuotos Lietuvos resursai kariuomenės poreikiams.

Pagrindinis tyrimo tikslas – visapusiškai ir kompleksiškai, remiantis dokumentine medžiaga ir jau atliktais tyrimais iširti bei įvertinti sovietinės Lietuvos resursų naudojimo okupacinės kariuomenės išlaikymui pagrindines tendencijas ir pokyčius. Tyrimo struktūros pagrindą sudaro sovietinės kariuomenės poreikiams naudotų Lietuvos resursų rūšys.

¹⁴ Kšanytė R. Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos bei jos įgulų santykiai 1946 – 1962 m.// Genocidas ir rezistencija Nr. 2 (18), 2005 m.

I. ŽEMĖS SKLYPŲ SKYRIMAS KARINĖMS REIKMĖMS

I.I. KARINĖS ŽĖMĖVALDOS ĮTVIRTINIMAS

Okupuotos Lietuvos resursų naudojimas karinėms reikmėms tiesiogiai priklausė nuo vietos valdžios ir kariuomenės santykių. Siekiant įvertinti šių santykių raidą, būtina atsižvelgti į bendrą foną, kuriame tie santykiai klostėsi, ir kurie tiesiogiai priklausė nuo SSRS komunistų partijos ir sovietinės kariuomenės santykių.¹⁵ Pagal šių santykių raidos etapus galima išvesti vietinės valdžios ir kariuomenės santykių dinamiką, kuri vis tik turėjo savo specifiką ir pasireiškė kitu lygmeniu – konkrečių socialinių, ūkinių, mobilizacinių, infrastruktūros tvarkymo ir kitų kariškiams aktualių problemų sprendimu.

Vienas svarbesnių vietos valdžios santykių su karine apygarda aspektų ypatingai priklausė nuo galimybių patenkinti gyvenamojo ploto ir kitų patalpų bei reikalingos žemės poreikius. Kariškių poreikiai priklausė ir nuo bendros sovietinės karinės doktrinos, pagal kurią buvo perdislokuojami daliniai, kuriami nauji kariniai objektai (tarp jų ir branduoliniai) ar priešingai – vykdomas karinių dalinių likvidavimas ir karininkų demobilizavimas.

Pasibaigus II pasauliniam karui Lietuvos teritorijoje buvo sutelktos itin gausios karinės pajėgos, nors archyvinių žinių apie jų kiekybę Lietuvos archyvuose nėra. 1945 m. Lietuvos teritorijoje kariniai daliniai buvo išdėstyti vadovaujantis karo meto tvarka, kuomet civilinė valdžia turėjo tenkinti visus kariškių poreikius. Kariškiams įsirengti kareivines buvo užleidžiamos švietimo įstaigos, bet kurios negyvenamos ar gyvenamos patalpos. Jei prireikdavo – gyventojus iškeldindavo. Todėl tik 1945 m. rudenį paskelbus karinių dalinių demobilizaciją prasidėjo naujas santykių su vietos valdžia ir Lietuvos resursų eikvojimo kariuomenės poreikiams etapas.

¹⁵ R. Kolkowicz išskiria partijos ir sovietinės armijos santykių etapus: I. 1953 metų pradžia – krizė, kuri buvo nutraukta Stalino mirties; II. 1953 – 1955 – pereinamasis laikotarpis (sąlyginai silpna partija priklausė nuo kariuomenės); III. 1955 – 1957 – įtampa tarp partijos ir kariuomenės (Partija susiskaldžiusi); IV. 1957 – 1958 – konfliktas išspręstas ir Žukovas nušalintas; V. 1958 – 1960 – sąlyginė ramybė partijos ir kariuomenės santykiuose; VI. 1960 – 1961 – įtampa tarp N. Chruščiovo ir kai kurių kariškių; VII. 1961 – 1962 – Partijos ir kariuomenės santykių pablogėjimas, pasibaigęs krize dėl 1962 spalio Kubos fiasko; VIII. 1963 – 1964 – konflikto išsprendimas, išvengus N. Chruščiovo ir kariuomenės susikirtimo, taip pat įvedus modus vivendi (laikinas priešišių šalių susitarimas), po kurio N. Chruščiovas buvo atleistas. Roman Kolkowicz, *The Soviet Military and the Communist Party*. Princeton, p, 102.

Nuo 1946 m. karinių poreikiai pradėti grįsti naujais pagrindais ir stengtasi juos reglamentuoti. Tai be abejonės nekeitė vietos valdžios santykio su sovietine kariuomene – stengtasi tenkinti visus, iš sovietinės pusės žvelgiant – teisėtus reikalavimus.

Remiantis stalinine karine doktrina Lietuvoje dislokuotiems kariniams daliniams buvo keliamos užduotys būti pasirengus kariniams veiksams nuolat tobulinant savo karinį pasirengimą. Tam reikėjo Lietuvoje laikyti ne tik gausias karines pajėgas, bet ir skirti žemes poligonams, šaudykloms. Kariškiams taip pat priklausė ir pagalbiniai žemės ūkiai, kuriuos nuo Lietuvos reokupacijos pradžios organizavo užimtuose buvusiuose dvaruose. Šie ūkiai buvo perduoti valdyti kariniams daliniams, bet nuolat buvo skiriamos šienaujamos pievos ir miškai ūkiniams poreikiams tenkinti. Žemių skyrimo tvarką reglamentuodavo Lietuvos SSR Ministrų Taryba, bet į šį procesą buvo privalomai įtraukiama ir vietos valdžia. Rajonų vykdomieji komitetai kartu su kariniais daliniais sudarydavo komisijas, kurios aprašydavo skiriamas žemes, įvertindavo nusavinamų statinių, sodų ir pasėlių vertę¹⁶. Dažniausiai karinės žinybos pirmiausia derindavo žemės skyrimą su vietiniais vykdomaisiais komitetais, o paskui kreipdavosi į LSSR MT. LSSR Ministrų Taryba gavusi visus reikalaujamus dokumentus – pažymas apie reikalaujamus žemės plotus, žemėlapius, numatytais iškirsti miškų plotus, perduodamų statinių sąrašus, žinias apie išlaidas ir į kokias žemes bus perkelti gyventojai. Kiekvienas žemės naudotojas turėdavo pateikti savo sutikimą ar prieštaravimus dėl numatytų perduoti žemių¹⁷. LSSR Ministrų Taryba negavusi minėtų dokumentų sprendimų nepriimdavo¹⁸. Visus nuostolius dėl nusavinamos žemės turėjo kompensuoti kariniai daliniai arba Pabaltijo karinė apygarda, bet tai buvo nesutarimų objektas. Karinės žinybos išlaidų naštą stengdavosi perkelti vietos civilinei valdžiai, o Lietuvos SSR MT – vietiniams vykdomiesiems komitetams. Labiausiai dėl tokių sprendimų kentėjo gyventojai – kadangi žemė jiems po nacionalizacijos priklausė tik kaip naudotojams, jie turėdavo sutikti su valdžios sprendimais juos iškeldinti ir apgyvendinti kitoje vietoje. Lietuvos SSR Ministrų Taryba nustatydavo, kad karinis dalinys turi leisti valstiečiams nusiimti derlių ir padėti transportu perkelti turtą į naują vietą.

¹⁶ 1946 m. birželio mėn. Lietuvos SSR Ministrų Tarybos nutarimo projektas „Dėl žemės nusavinimo Pabaltijo karinės apygardos daliniui Nr. 33512, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 80, l. 17-18.

¹⁷ LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo A. Sokolovo 1946 m. balandžio mėn. raštas Kauno VK pirmininkui Vosyliui, ten pat, l. 19.

¹⁸ LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo A. Sokolovo 1946 m. spalio 17 d. raštas 15-os aviacijos armijos užnugario vadui plk. Andrejevui, ten pat, b. 79, l. 151.

Atitinkamo dydžio žemės sklypai turėjo būti skirti per mėnesį, panaudojant suvalstybtos nepaskirstytos žemės fondą¹⁹. Kaip tokie nutarimai buvo vykdomi – žinių neiškilo, bet ūkininkai tokiu būdu patekdavo į itin sunkią padėtį.

1946 m. buvo keičiama Pabaltijo karinės apygardos junginių dislokacija, buvo pertvarkoma jų veikla pagal taikos meto reikalavimus, kuomet reikėjo papildomų plotų šaudykloms ir poligonams. Lietuvoje dislokuotos gvardijos šaulių 119 ir 71-oji divizijos, 15-oji oro armija, 35 –oji artilerijos divizija ir kiti daliniai. Pabaltijo karinės apygardos vadovybė 1946 m. kovo 25 d. pareikalavo per tris savaites LSSR MT sprendimu kariniams daliniams skirti devynis žemės sklypus ir Marijampolės, Kauno, Pagėgių, Alytaus, Vilniaus ir kitose apskrityse. Norėta ne tik susigrąžinti karinėms žinyboms priklausiusius žemės plotus (pav. Pabradės apylinkėse), bet ir gauti naujų išskeldinant ten nuo seno gyvenusius žmones. Marijampolės apskr. buvo numatyta išskeldinti 50 ūkių, Kauno apskr. pietryčiuose- išskeldinti 87 ūkius, Pagėgių apskr.- 398 ūkius, Telšių apskr. – nuo Germanto ežero- 4 ūkius, Alytaus apskr.– 36 ūkius, Jonavos apylinkėse- 26 ūkius. Iš viso – 581 ūkininkų šeima turėjo būti išskeldinta iš kariškių pasirinktų teritorijų. Gyventojai turėjo būti išskeldinti iki 1946 m. gegužės 1 d.²⁰

Bet ne visada vietinė valdžia, kuriai nebuvo skiriami papildomi resursai ūkininkų perkėlimui, sugebėdavo įvykdyti perkėlimo planus. Pagaliau ir perkėlimai paliesdavo ne vieną dešimtį ar šimtą šeimų. Pavyzdžiui, 1946 m. Pagėgių apskrities vykdomasis komitetas skyrė 6-os gvardijos armijos 119 gvardijos šaulių divizijos vasaros stovyklai žemes, kuriose gyveno 280 šeimų. Nors divizija turėjo atsikelti 1946 m. gegužės 1 d. ir pasistatyti gyvenamuosius barakus, mokomuosius laukus ir šaudyklas, bet šeimos nebuvo išskeldintos.²¹ Ta pati padėtis klostėsi ir Kauno apskrityje kurioje buvo dislokuojama 71 gvardijos šaulių divizija²². Į Gaižiūnų poligoną persikelianti 1-ojo artilerijos korpuso prašė iš prie artilerijos poligono priglundančio Balandėlių rajono išskeldinti 9 ūkius²³.

¹⁹ LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo A. Sokolovo 1946 m. balandžio mėn. raštas Kauno VK pirmininkui Vosyliui, ten pat, b. 80, l. 18.

²⁰ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1946 m. kovo 25 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui, ten pat, l. 1.

²¹ 1946 m. balandžio mėn. 119 gvardijos divizijos vado gen. mjr. Merkulovo raštas Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininkui, ten pat, p. 22.

²² LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo A. Sokolovo 1946 m. balandžio mėn. raštas Kauno VK pirmininkui Vosyliui, ten pat, l. 19.

²³ 1-ojo gvardijos artilerijos korpuso vado gen. mjr. Frolovo 1946 m. balandžio 5 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 3.

Pabaltijo karinė apygarda nederindavo savo sprendimų su civiline valdžia ir tik reikalaujavo skirti žemes, iškeldinti gyventojus. Dar 1946 m. bet kurio karinio dalinio vadas tiesiogiai kreipdavosi į Lietuvos SSR Ministrų Tarybos pirmininką tiesiogiai, prašydami įtakoti vietos valdžią vykdyti patvirtintus sprendimus. Bet vėliau viskas buvo derinama tarp Pabaltijo karinės apygardos ir LSSR Ministrų Tarybos. Įvykdyta kolektyvizacija taip pat pakeitė santykius su nusavinamose žemėse gyvenusiais ūkininkais – ūkininkams buvo nurodomos vietos į kurias kolūkiuose turėjo būti perkelti trobesiai, už trobesius vidutiniškai buvo sumokama po 8000 rublių iš karinių dalinių sąskaitų, bet ūkininkai per labai trumpą laiką – per tris mėnesius turėjo išsikelti į naujas vietas²⁴.

Ko gero didžiausios problemos iškildavo kuomet reikėdavo spręsti žemių skyrimo kariniams poligonams klausimą. Kariškių reikalavimai nebuvo adekvatūs Lietuvos galimybėms – reikalavimai skirti dešimtis kvadratinių kilometrų žemių poligonams atrodė lyg čia būtų negyvenama teritorija. Kaip pripažindavo patys žemių prašytojai „nors surasti žemių plotai neatitinka RA oro pajėgų poligonų tarnybos specialių nuostatų, bet atsižvelgiant į bendrą Lietuvos SSR žemių trūkumą, leis užtikrinti praktinį bombardavimą ir šaudymus“²⁵. Taip 15-oji aviacijos armija Vilniuje, Kėdainiuose ir Šiauliuose dislokuotiems aviacijos pulkams pasirinko 10x 8 km (80 kv. km dydžio kiekvienas) dydžio aviacinius poligonus Panevėžio apskr. Žaliosios miške ir Trakų apskr. Rūdninkų miške²⁶. Be to, visoje Lietuvos teritorijoje šiai armijai reikėjo įsirengti aerodromus. Bet vis tik išlieka klausimas – kiek civilių gyventojų buvo perkelta tenkinant sovietinės armijos poreikius? Vienareikšmiško atsakymo duoti negalima – suvestinių duomenų nėra. Galima tik teigti, kad didžiausi perkėlimai buvo 1946 m. pervedant karinius junginius į taikos meto sąlygas – iškeldinti numatyta apie 600 ūkių, bet kiekvienais metais buvo didesnis ar mažesnis perkeliama ar iškeldinamų šeimų skaičius. Pavyzdžiui, nustatant draudžiamas zonas ties kariniais sandėliais (buvo numatyta 400 metrų draudžiama zona aplink artilerijos sandėlius) 1950 m. numatyta Linkaičiuose iškeldinti 5 sodybas²⁷.

²⁴ Radviliškio apskr. VK 1950 m. balandžio 6 d. sprendimas, ten pat, b. 276, l. 137.

²⁵ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1946 m. balandžio 6 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui, ten pat, b. 80, l. 6.

²⁶ Pabaltijo karinės apygardos užnugario vado gen. mjr. Safronovo 1947 m. gegužės 20 d. raštas LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojui A. Sokolovui, ten pat, b. 118, l. 3; Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1947 m. birželio 25 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui, ten pat, b. 116, l. 48.

²⁷ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1949 m. birželio 8 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui, ten pat, b. 283, l. 28.

Perkelti numatyti gyventojai ne visada iš karto pasiduodavo žinybų administraciniam spaudimui. Tokio savotiško prieštaravimo pavyzdys yra susijęs su Lietuvos pajūrio gyventojais, kurie buvo numatyti iškeldinti iš kariniam-jūrų laivynui priklausančio zenitinio-artilerijos poligono plėtrai numatytų žemių. Poligonas užimdamas 3 km ilgio pajūrio ruožą buvo įsikūręs piečiau Palangos, prie pat kurorto ribos. Kadangi 1950 m. kurortas buvo įvardintas kaip „vyriausybinis“, šaudymai sukeldavo „nepatogumų“ poilsiautojams. Nuo Palangos poligoną numatyta patraukti pusantro kilometro, bet jį pailginti į pietus dar 7,5 km ir į rytus – 4 km²⁸. Bet numatytoje nusavinti teritorijoje gyvenę žmonės kategoriškai atsisakė persikelti į kitus srityje esančius kolūkius²⁹. Be to matyt būta abejonių ar Pabaltijo karinė apygarda kompensuos kolūkio patiriamus nuostolius. Klaipėdos srities VK ieškodamas išeities iš susidariusios situacijos prašė perduoti sričiai Klaipėdos prievartinio darbo kolonijos Nr. 4 pagalbinį ūkį ir leisti sodybas perkelti į šio ūkio prie Klaipėdos užimamas žemes bei užtikrinti, kad karinė apygarda visiškai kompensuos materialines išlaidas. Bet dažniau kolūkiai surašydavo standartinius protokolus, kuriuose deklaruodavo savo sutikimą skirti žemes ir valstybės sąskaita perkelti kolūkiečius³⁰.

1950 metais nusistovėjo karinių žinybų poreikių tenkinimo tvarka (tai nustatė LSSR MT 1950 m. gruodžio 29 d. potvarkiu) – nustatyta, kokius dokumentus reikia prijungti prie kariškių paraiškų žemėms nusavinti ir kas tokią dokumentaciją galutinai sutvarko, nustatyta kas priima sprendimus (koks LSSR MT reikalų valdybos, „susiaurintų“ vykdomųjų komitetų, MT karinio skyriaus, „susiaurintos“ Ministrų Tarybos vaidmuo priimant sprendimus ir koks tarpininkaujantis vaidmuo teko Lietuvos SSR kariniam komisariui)³¹. 1950-1953 m. Lietuvoje įvedus administracinį skirstymą sritimis, rajonų vykdomieji komitetai nebebuvo įpareigojami svarstyti karinių dalinių pateikiamus reikalaujamos žemės prašymus – tai turėjo teisę daryti tik sričių vykdomieji komitetai. Nuo tada LSSR Ministrų

²⁸ Gen. ltn. V.Vaškevič 1950 m. kovo 22 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 442, l. 24.

²⁹ Klaipėdos srities VK pirmininko A. Barausko 1951 m. balandžio 4 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 59-61.

³⁰ Dotnuvos rajono „Sovietinės armijos“ kolūkio 1952 m. rugsėjo 23 d. visuotinio susirinkimo protokolas Nr. 12, ten pat, b. 337, l. 7.

³¹LSSR Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojo A. Sokolovo 1946 m. spalio 17 d. raštas 15-os aviacijos armijos užnugario vadui plk. Andrejevui, ten pat, b. 79, l. 151; 15-os aviacijos armijos užnugario vadui plk. Andrejevo 1946 m. spalio 3 d. raštas LSSR Ministrų Tarybos pirmininkui, ten pat, b. 80, p. 182; Lietuvos SSR karinio komisaro 1950 m. lapkričio 14 d. raštas Lietuvos SSR MT reikalų valdytojui, ten pat, b. 442, l. 23.

taryba sprendimus priimdavo iš sričių vykdomųjų komitetų ir karinių dalinių gavusi sekančius dokumentus: karinio dalinio paraišką su žemių nusavinimo būtinumo pagrindimu; pažymą apie prašomos skirti žemės kiekį pagal kiekvieną žemės valdytoją atskirai; žemėlapi su nurodytomis nusavinamos žemės ribomis; miškų ūkio institucijų parengtą iš valstybinio miškų fondo skiriamos žemės techninį tyrimą, nurodant kokie miškų plotai bus iškirsti įrengiant mokomuosius laukus; perduodamų statinių ir įrengimų sąrašą, kuriame pateikiama informacija apie negautą naudą iš nusavinamos žemės; pažymą apie tai, kur bus perkeliamos valstiečių sodybos ir iš kieno sąskaitos bus apmokėtas jų persikėlimas bei įsikūrimas naujose vietose; žemės naudotojų sutikimai ar prieštaravimai; srities vykdomojo komiteto sprendimas³². Susiaurintame Ministrų Tarybos posėdyje karinių dalinių ir Pabaltijo karinės apygardos interesams 1947-1952 m. atstovavo Lietuvos SSR kariniai komisari³³. Bet ir tokiu atveju Lietuvos SSR Ministrų Taryba turėjo gauti sąjunginės Ministrų Tarybos leidimą ar šakinių sąjunginių ministerijų įsakymus skirti žemes kariniams daliniams³⁴ ar poligonams³⁵, dėl leidimo iškirsti miškus įrengiant poligonus³⁶. Visų reikalingų teisinių žemės skyrimo dokumentų tvarkymas palaipsniui laikui bėgant vis ilgėjo: nuo 2-3 mėn. 1946 m. iki 1-2 metų 1950-1953 m. Žemės buvo suteikiamos nevienodomis sąlygomis – ir be teisės kirsti miškus, ir su teise iškirsti visus miškus skiriamose žemėse, ir su teise iškirsti miškus tik statomų statinių vietose, keičiant žemės paskirtį iš miško į ne miško, ir leidžiant iškirsti miškus, bet nekeičiant žemės paskirties³⁷ ir t.t.

Žemės skyrimas ne visuomet būdavo sklandus. Nors Pabaltijo karinės apygardos vadas armijos generolas I. Bagramianas 1947 m. reikalavo aviacijos armijos poligonui perduoti 1940-1941 m. Rūdninkų miške statytą aviacijos poligoną³⁸, kuriame tariamai nebuvo gyvenamųjų vietovių, bet net ir pradėtam naudoti poligonui teisiškai žemė iš karto

³² Lietuvos SSR MT pirmininko pavaduotojo A. Čistiakovo 1950 m. gruodžio 21 d. raštas Kauno srities VK pirmininkui P. Fedaravičiui, ten pat, b. 442, l. 55-56.

³³ Lietuvos SSR karinio komisaro gen.mjr. J. Macijausko 1953 m. kovo 7 d. raštas LSSR MT reikalų valdytojui, ten pat, b. 439, l. 40-41; Lietuvos SSR MT reikalų valdytojo pavaduotojo F. Šatalovo 1953 m. kovo 13 d. raštas LSSR kariniam komisarui J. Macijauskui, ten pat, b. 439, l. 46.

³⁴ LSSR MT pirmininko M. Gedvilo 1952 m. rugsėjo mėn. raštas SSRS MT pirmininkui G. Malenkovi dėl miškų išskirtimo Pabradės poligone, ten pat, b. 337, l. 5.

³⁵ LSSR MT pirmininko pavaduotojo V. Pisarevo 1952 m. kovo 4 d. raštas SSRS MT prezidiumui, ten pat, b. 359, l. 25.

³⁶ LSSR MT pirmininko 1952 m. kovo 29 d. raštas SSRS MT prezidiumui, ten pat, b. 356, l. 34.

³⁷ LSSR MT pirmininko 1952 m. vasario 25 d. raštas SSRS MT prezidiumui, ten pat, b. 359, l. 24.

³⁸ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1947 m. birželio 25 d. raštas Lietuvos SSR MT pirmininkui, ten pat, b. 116, l. 48.

nebuvo paskirta. Net LSSR MT 1947 m. rugpjūčio 7 d. įpareigojus Miškų ūkio ministeriją per du mėnesius visoje Lietuvos teritorijoje poligonams, šaudykloms ir karinėms stovykloms paskirti žemės sklypus³⁹, Miškų ūkio ministras Matulionis prieštaravo Jašiūnų miškų ūkio žemių skyrimui aviacijos poligonui. Taip pat 1949 m. MT pirmininkas M. Gedvilas atsisakė patenkinti armijos generolo I. Bagramiano prašymą išplėsti aviacijos poligoną 14 km į š.r. nuo Panevėžio ir skirti žemes dar vienam aviacijos poligonui 30 km į š.v. nuo Šiaulių, kadangi vienas žemės sklypas priklausė miškų draustiniui, o kitas- valstybiniam medžioklės draustiniui⁴⁰. Sovietinių ūkių ministerija, taip pat siekė susigrąžinti sau dvarus, kurie nebuvo teisiškai patvirtinti naudoti kariniams daliniams. Bet tai nereiškė, kad kariniai daliniai be reikalingų teisinių dokumentų negalėjo naudoti ūkiais ar poligonų žeme. Pagėgių ir Klaipėdos apskrityse užimti ūkiai, tapę Pabaltijo apygardos štabo pagalbiniais ūkiais, Rūdninkų poligonas buvo naudojami ir nesutvarkius teisinių formalumų⁴¹.

Kiekvienais metais karinės žinybos Lietuvos teritorijoje pradėdavo kokių nors naujų karinių objektų statybą ir reikalavo vis naujų žemių. 1951 m. aplink Vilnių numatyta pastatyti keturis gynybinius objektus vienas nuo kito nutolusius 3-5 km ir reikalauta 80 ha žemės bei suderinti prisijungimą prie vandentiekio, kanalizacijos, elektros ir ryšio linijų⁴². Buvo teikiami žemės plotai ir Baltarusijos karinės apygardos daliniams. Taip Baltarusijoje dislokuotai 28 armijai 1952 m. skirta 3375 ha žemės įsirengti artilerijos poligoną Kabelių girininkijoje ties Druskininkais⁴³, o 1953 m. Baltarusijos karinės apygardos artilerijos poligonui Adutiškio miške ties Švenčionimis skirta 2590 ha⁴⁴. Pagaliau pasikeitus techninėms karinės technikos galimybėms buvo reikalaujama didinti poligonų plotus. Pats drastiškiausias siūlymas 1953 m. iškeltas armijos generolo I. Bagramiano: „ryšium su naujos aviacinės technikos naudojimu“. Aviacijos poligoną išplėsti iki 16x12 km dydžio ir

³⁹ Lietuvos SSR karinio komisaro gen. mjr. Smirnovo 1947 m. rugsėjo 29 d. raštas LSSR MT valdytojui, ten pat, l. 46.

⁴⁰ M. Gedvilo 1949 m. kovo 31 d. raštas Pabaltijo karinės apygardos vadui armijos gen. I. Bagramianui, ten pat, b. 222, l. 38.

⁴¹ Armijos generolo Bagramiano 1947 m. rugpjūčio 28 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 118, l. 63.

⁴² Armijos generolo I. Bagramiano 1951 m. balandžio 24 d. ir gegužės 9 d. raštai Lietuvos SSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 335, l. 54-55; b. 334, l. 119-120.

⁴³ LSSR MT pirmininko pavaduotojo V. Pisarevo 1952 m. kovo 4 d. raštas SSRS MT prezidiumui, ten pat, b. 359, l. 25.

⁴⁴ SSSR MT pirmininko 1953 m. balandžio 10 d. raštas SSRS Ministrų Tarybai, ten pat, b. 412, l. 9.

kirsti 16 kv. km miško taikinių laukui⁴⁵. Buvo siūloma kurti naujus poligonus – vien tik Kaišiadorių ir gretimuose rajonuose norėta sukurti 8240 ha aviacijos poligoną (1953 m. šios žemės Pabaltijo karinė apygarda atsisakė)⁴⁶.

Nuo 1953 m. jau galima pastebėti, kad Lietuvos SSR siekė kuo tiksliau sutvarkyti kariniams daliniams priklausiusių žemės sklypų teisinius dokumentus (kadangi po kolektyvizacijos neliko pavienių valstiečių, savo sutikimus turėjo duoti ir kolūkių visuotiniai susirinkimai – siekta, kad jų protokolai būtų patvirtinti „pritariant“ ne mažiau kaip pusės kolūkiečių, o jei ne- protokolai buvo grąžinami perrašymui⁴⁷), nevengdama pasiūlyti ir alternatyvų sovietinės armijos žemės poreikiams tenkinti. Bet siūlomos alternatyvos dažniausiai buvo susijusios ne su gyventojų poreikiais, o valdančiosios nomenklatūros ir Lietuvos SSR ūkiniais poreikiais. Stengtasi vertingų medžioklės plotų ir vertingesnių miškų neatiduoti, siūlant kai kuriuos karinius objektus perkelti į kitus rajonus „ne tokius vertingus žemės ir miškų ūkiui“⁴⁸. Taip Miškų ir paruošų ministro pavaduotojas A. Matulionis 1953 m. pasiūlė neskirti papildomai 4427, 4 ha žemės aviaciniam poligonui Rūdninkų miške, bet apsvarstyti kitas alternatyvas⁴⁹.

Nepaisant pavienių vietinės valdžios bandymų prieštarauti arba pasyviai netenkinti pareikštų reikalavimų skirti žemės plotus kariniams daliniams, reikalaujama žemė vienokiom ar kitokiom sąlygom vis vien buvo skiriama, gyventojai buvo išskeldinami (sutikimo buvo atsiklausinama, bet tai daugiau lieté paliekamų sodybų ir persikėlimo išlaidų derinimą, nes išsikeldinti bet koku atveju reikėjo). Ir žemė buvo skiriama bet kur – ar tai būtų Rūdninkų giria aviacijos poligonui, ar Raseinių apylinkėse kurtam kariniam aerodromui⁵⁰, ar vaizdingos šalia Klaipėdos esančios Karklės apylinkės, Kuršių Nerijos

⁴⁵ Armijos generolo I. Bagramiano 1953 m. liepos 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 645, l. 32-33.

⁴⁶ LSSR MT 1953 m. birželio mėn. nutarimo projektas, ten pat, b. 442, l. 66; Karinio dalinio Nr. 18381 vado pplk. Zacharevič raštas LSSR MT karinio skyriaus viršininkui, ten pat, l. 64.

⁴⁷ LSSR Žemės ūkio ir paruošų ministro pavaduotojo 1954 m. balandžio 5 d. raštas Raseinių raj.VK pirmininkui, ten pat, b. 479, l. 122.

⁴⁸ Lietuvos SSR Miškų ūkio ir paruošų ministro pavaduotojo A. Matulionio 1953 m. rugšėjo 15 d. išvada, ten pat, b. 337, l. 4.

⁴⁹ Ten pat.

⁵⁰ 1953 m. rugpjūčio 28 d. karinio dalinio Nr. 13703 vado raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 479, l. 84.

miškas⁵¹ ar Palangos apylinkės⁵² „specobjektų“ statybai. Tik iškilus neatidėliotiniems ūkiniam poreikiams (plečiantis miestams, statant svarbius civilinius objektus) buvo surašomi LSSR Ministrų Tarybos kreipimaisi į Pabaltijo karinės apygardos ar SSRS gynybos ministerijos vadovybę (pavyzdžiui, dėl Palangos nuotekų valymo įrengimo statybos vietos, dėl Naujosios Vilnios karinio miestelio teritorijos sumažinimo⁵³). Tiesa tai nereiškė, kad į tokius poreikius buvo atsižvelgiama. Pagal įprastinį scenarijų, kariniai daliniai nenoriai skirdavosi su valdomomis žemėmis. Tik neesant poreikio, dėl pasikeitusių karinės technikos techninių charakteristikų, buvo atsisakoma gruntiniams aerodromams skirtų žemių Gruzdžiuose, Tirkšliuose, Nemakščiuose (Šiaulių raj.), Eidintuose (Kėdainių raj.), Skvarbiuose (Panevėžio raj.), Vaidotuose (Vilniaus raj.), Šlapaberžėje (Kauno raj.)⁵⁴ ir kt. Bet ir toliau šiose žemėse buvo draudžiama bet kokia statyba, o prireikus – šias teritorijas vėl buvo siekiama susigražinti kitiems karinių dalinių poreikiams.

Keičiantis sovietinei karinei doktrinai ir numatant plataus branduolinio karo galimybę, Lietuvoje atitinkamai gausėjo naujos paskirties karinių dalinių – desantinių, tankų, priešlėktuvinės gynybos, raketinės kariuomenės. Apie 1959-1960 metus vėl suaktyvėjo žemės skyrimo procesas naujiems daliniams: 4-15 km į pietryčius nuo Ukmergės, palei Šventosios upę kariniam daliniui numatyta skirti septynis žemės sklypus – 585 ha žemės, nustatant 400 metrų draudžiamas zonas aplink skiriamus sklypus⁵⁵, karinių objektų statybai 20-30 ha sklypai suteikiami Nemenčinės, Jurbarko, Vievio, Pagėgių, Kėdainių, Skaudvilės, Šilutės ir kituose rajonuose⁵⁶. Pasikeitusią karinę doktriną ir naujas pasirengimo galimam karui sąlygas simbolizavo ir Nemenčinės apylinkėse skirtas sklypas

⁵¹ LSSR MT pirmininko 1954 m. balandžio 14 d. raštas SSRS žemės ūkio ministrui J. Benediktovui, ten pat, b. 457, l. 36; Baltijos laivyno vado admiralo Charlamovo 1957 m. vasario 15 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 481, l. 6.

⁵² LSSR MT pirmininko 1954 m. vasario 8 d. raštas SSRS žemės ūkio ministrui J. Benediktovui, ten pat, b. 456, l. 14.

⁵³ LSSR MT pirmininko 1953 m. rašto Pabaltijo karinės apygardos viršininkui, ten pat, b. 443, l. 93; LSSR MT pirmininko pavaduotojo Z. Ozarskio 1954 m. gruodžio 28 d. raštas SSRS Gynybos ministrui maršalui N. Bulganinui, ten pat, b. 460, l. 15-16.

⁵⁴ Karinio dalinio Nr. 13703 vado 1955 m. vasario 14 d. ir 1956 m. gegužės 21 d. raštai LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 597, l. 7, 74;

⁵⁵ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Batovo 1959 m. spalio 15 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 699, l. 42; Karinio dalinio Nr. 83778 vado plk. Kolesovo 1959 m. spalio 10 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 43.

⁵⁶ Pabaltijo karinės apygardos vado gen.ltn. Gusakovskio 1960 m. balandžio 26 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 744, l. 31; gen. plk. Gusakovskio 1960 m. rugpjūčio 2 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 699, l. 182;

Respublikiniam civilinės gynybos štabui „specialiosioms statyboms“⁵⁷. Naujas žemės kariniams poreikiams naudojimo etapas pradėtas SSRS MT pirmininko pavaduotojo A. Kosygino nutarimu įtvirtinusių sklypų skyrimo „specialių karinių objektų“ statybai dokumentų sutvarkymo naują tvarką ir vietinių resursų panaudojimą jų statybai. Karinės žinybos iš karto pareikalavo LSSR Ministrų Tarybą nustatyti tvarką, pagal kurią karinių objektų statybai bus naudojami vietiniai statybiniai, energetiniai ir kiti resursai, o sklypų perdavimo tvarkymas siekiant užtikrinti slaptumą vyktų tarp Žemės ūkio (ar Miškų ūkio) ministerijos ir Pabaltijo karinės apygardos⁵⁸. Tokia tvarka karinėms žinyboms nuo 7-o dešimtmečio pradžios leido laisviau gauti kariniams poreikiams reikalingus sklypus ir išvengti atsisakymų perleisti žemę, nors ir toliau Pabaltijo karinė apygarda turėjo mokėti kolūkiams ir kaimų gyventojams už nusavinamas žemes.

1963 – 1986 metų laikotarpiu Sovietų Sąjungoje vykę karinės doktrinos pasikeitimai daugiausiai priklausė nuo tarptautinės padėties ir santykių komunistų partijos viršūnėlėje. N. Chruščiovo komplikuočių santykių su kariuomene periodą pakeitė L. Brežnevo laikotarpis, kartais vadinamas sovietų kariuomenės aukso amžiumi karinėms struktūroms skiriamų lėšų atžvilgiu.⁵⁹ Septintojo dešimtmečio pradžioje pagrindiniai kariniai daliniai jau buvo dislokuoti Lietuvos teritorijoje, visa kariuomenės išdėstymo sistema vėliau praktiškai nesikeitė. Pagrindinis kariuomenės vadovybės tikslas jau buvo ne naujų karinių poligonų, dalinių įsteigimas, o tobulinti, plėsti, perkelti dalinį į tinkamesnę karinėms reikmėms vietą, statyti naujus karinius objektus. Tokiu būdu pasikeitė ir sovietinės kariuomenės poreikiai bei naudojamų Lietuvos resursų spektras – nuo didelių žemės plotų iki prašymų suteikti leidimus specialiųjų objektų statyboms, miškų kirtimui, karinių dalinių teritorijos išplėtimui.

Sovietinės kariuomenės uždavinių įvykdymui buvo naudojami vietiniai LSSR ištekliai, pagrinde žemė, kuri buvo naudojama karinių dalinių įrengimui, karinės technikos saugojimui, šaudyklų įrengimui, pratybų organizavimui. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad daugeliu atveju, kariniai daliniai į Ministrų Tarybą kreipdavosi su prašymais išskirti papildomus žemės sklypus motyvuodami mokymo proceso tobulinimo būtinybe, mokymo centrų kūrimu, aerouostų skrydžių saugumo užtikrinimu, karinių miestelių, mokymo lauko

⁵⁷ LSSR MT 1961 m. rugsėjo 16 d. potvarkis Nr. 1165-ps, ten pat, b. 744, l. 20.

⁵⁸ Pabaltijo karinės apygardos vado gen.plk. Gusakovskio 1960 m. gruodžio 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 737, l. 4-5.

⁵⁹ Adelman, Jonathon R. *Communist Armies in Politics*, Boulder, CO: Westview Press, 1982, p. 27.

plėtimu, kreipdavosi su prašymais suteikti leidimus karinių objektų statybai jau išskirtose daliniams teritorijose.⁶⁰

Be naujai išskiriamų, nuolat išplečiamų žemės plotų, kariniai daliniai disponavo ir savo ūkiais. Karinė gamtonauda buvo vykdoma šešiose karinėse girininkijose. Karinių girininkijų užimamas plotas sudarė 9752.5 ha Lietuvos teritorijos.⁶¹ Kariniai ūkiai tenkino karinių dalinių šienaujamų pievų ir miškų poreikius. Pasitaikė atvejų, kuomet neišnaudotus šienaujamų pievų plotus karinis dalinys perleisdavo vietos kolūkiams ir sovietiniams ūkiams. 1963 m. Pabaltijo karinės apygardos vado pavaduotojas raštu kreipdamasis į Ministrų Tarybos pirmininką perleido vietos naudojimui 4000 ha šienaujamų pievų Dobrovolskio vardo mokymo centre, kurios liko nenušienautos patenkinus karinio dalinio poreikius.⁶²

Žemės sklypų pasirinkimo ir skyrimo tvarką reglamentavo Sovietų Sąjungos ir sąjunginių respublikų žemės įstatymai. Kadangi Sąjungos mastu nebuvo vieningos žemių skyrimo gynybinių ir karinių objektų statyboms tvarkos, sovietinė valdžia siekė ją kiek įmanoma unifikuoti, priimdama atitinkamus nutarimus. 1976 m. priimtas SSRS Ministrų Tarybos nutarimas dėl žemės sklypų skyrimo gynybos ir kariniams objektams tvarkos tobulinimo nustatė bendrą visų karinių žemės sklypų kategorijų skyrimo tvarką visose Sovietų Sąjungos respublikose.⁶³ Minėtas nutarimas įtvirtino ypatingą karinių objektų režimą ir nustatė slaptumo užtikrinimo tvarką.

Galima teigti, kad nuo 1963 metų santykių tarp vietos valdžios ir sovietinės kariuomenės pobūdis pradėjo keistis. Jeigu iki tol reikalaujama žemė vienokiomis ar kitokiomis sąlygomis vis vien buvo skiriama ir skiriama bet kurioje Lietuvos teritorijos vietoje neatsižvelgiant ar tai būtų Rūdinkų giria, ar Raseinių apylinkės, ar Kuršių Nerijos miškas, tai vėliau kasmet vis daugėdavo Ministrų Tarybos atsisakymų išskirti tam tikrus plotus, buvo ieškoma alternatyvų pakeisti reikalaujamą žemės sklypą kitu.⁶⁴ Pagrindinė

⁶⁰ PKA vado kariuomenės generolo – pulkininko Chegaturovo 1964 m. vasario 12 d. raštas M. Šumauskui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 966, l. 2.

⁶¹ Baubinas R., Timinskas J. Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės. V., 1997 – 1998, p. 36.

⁶² PKA vado pavaduotojo kariuomenės generolo – leitenanto K. Abramovo 1963 m. gegužės 27 d. raštas M. Šumauskui, ten pat, b. 857, p. 24.

⁶³ SSSR MT pirmininko pavaduotojo N. Vasiljevo 1976 m. balandžio 23 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 1254, l. 2.

⁶⁴ Kšanytė R., min. veik. p. 89.

tokios tendencijos priežastis – neadekvatūs karinių dalinių reikalavimai arba nesutarimai finansinių kompensacijų bei padaromos žalos atlyginimo klausimais.

1971 m. SSSR Gynybos ministerija priėmė nutarimą pervesti Civilinės gynybos dalinius į karinių apygardų tiesioginį pavaldumą. Karinių dalinių pertvarkymo ir jų perkėlimo procesas sukūrė naujų kariuomenės poreikių tenkinimo Lietuvos resursais problemų – nuo žemės sklypų skyrimo pereita prie jų eksploatacijos klausimų. Dalinių sujungimas reikalavo jau esančių karinių dalinių žinioje teritorijų išplėtimo, naujų gyvenamųjų, techninių patalpų išskyrimo. Dėl šios priežasties karinių dalinių kreipimuose vis dažniau pasitaikydavo prašymai išskirti tam tikras patalpas, lėšas karinių pastatų statyboms ar kapitaliniam remontui, taip pat prašymai suteikti leidimus specialiųjų karinių objektų statyboms. Kaip jau minėta, Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai dažnai būdavo nepagrįsti, neadekvatūs LSSR galimybėms. Antai 1971 m. Pabaltijo karinės apygardos vadas kreipėsi į LSSR MT pirmininką prašydamas perkelti jungtinį karinį dalinį iš Tauragės karinio miestelio arčiau sostinės Vilniaus ir išskirti lėšų (985 tūstančius rublių) naujų patalpų statyboms ir kapitaliniam remontui.⁶⁵ Po karinio dalinio gyvenamųjų, pagalbinių patalpų fondo apžiūros buvo nustatyta, kad statiniai yra patenkinamos būklės, dėl to Valstybinė plano komisija pateikė išvadą, kad naujų pastatų statyboms Tauragės mieste dislokuotam kariniam daliniui būtinumo nėra, išskyrus esančių patalpų remontą.⁶⁶ Tačiau aštuntajame dešimtmetyje palaipsniui išryškėjo sovietinės Lietuvos valdžios pozicija kariuomenės poreikių tenkinimo atžvilgiu, daugėjo atsisakymų išskirti žemės sklypus ar patenkinti kitus karinių dalinių prašymus. Sovietinė Lietuvos valdžia užėmė mažiau pasyvią poziciją negu ankstesniuose laikotarpiu, daugėjo reikalavimų, prieštaravimų, o kartais net kategoriškų atsisakymų. Tokią poziciją galima paaiškinti besiformuojančiu respublikinės valdžios savarankiškumu atsižvelgiant į respublikos interesus. Be to, jau formavosi ir aiškesnis sąjunginės – respublikinės valdžios teisinis reglamentavimas.

Pats ryškiausias sovietinės okupacijos aspektas – karinė gamtonauda buvo ypač intensyvi ir pavojinga. Plečiantis karinės gamtonaudos teritorijoms, jokių ekologinių reikalavimų nebuvo keliama. Vietų kariniams objektams parinkimą lėmė tik karinės

⁶⁵ PKA vado generolo – leitenanto B. Lichačiovo 1971 m. gruodžio 8 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušiui, ten pat, b. 1142, l. 17.

⁶⁶ LSSR Valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojo A. Brazausko 1971 m. gruodžio 22 d. atsakymas į LSSR MT laišką dėl karinio dalinio Nr. 52988 dislokacijos, ten pat, l. 28.

strategijos poreikiai, kol karinių teritorijų plotas Lietuvoje užėmė apie 55 400 ha. Didžiausi žemės plotai buvo skirti 1945 m. – 23587 ha, 1946 m. – 5449 ha 1947 m.- 12 417 ha. Įrengiant karines bazines, sunaikinti dideli dirvožemių plotai, pašalinti visi želdiniai, sukurtas dirbtinis reljefas. Pažeistuose plotuose dirvožemis persisunkęs naftos produktais, sunkiaisiais metalais, užterštas radioaktyviais elementais⁶⁷. Bet apie tai Lietuvos SSR vietos valdžia su kariškiais nepolemizavo ir pretenzijų nekėlė, nors įvairiais metais kariškiams tiesiogiai buvo priskirta 0,9-1,3 proc. krašto teritorijos, o įvairiomis formomis okupacinė kariuomenė naudojo apie 6 proc. Lietuvos ploto. Svetima sovietinė kariuomenė Lietuvoje 49 metus laikė užėmusi 68 tūkst. ha žemės, daugiau nei 1 proc. jos teritorijos.

I.II. STICHIŠKAS LIETUVOS MIŠKŲ SKIRSTYMAS KARINIAMS DALINIAMS

Pirmuoju karinių dalinių įsitvirtinimo laikotarpiu buvo besąlygiškai reikalaujama patenkinti karinių dalinių žemės poreikius. Sovietinei kariuomenei įsitvirtinus Lietuvos teritorijoje prasidėjo žemės įsisavinimo, eksploatacijos procesas. Vienas svarbiausių žemės eksploatacijos aspektų buvo Lietuvos teritorijoje esančių miškingų plotų naudojimo klausimas.

Lietuvos SSR teritorijoje įkurtose karinėse girininkijose kariniai daliniai miškų ūkio tvarkos praktiškai neprižiūrėjo. Miškų ruošos, priešgaisriniai, miškų priežiūros darbai buvo atliekami daug prasčiau nei visoje Lietuvoje. Neapželdinami, nevalomi, nenusausinami miškai taip pat buvo kritinėje būsenoje. Į Lietuvos SSR mediena buvo importuojama nepaisant to, kad medžiai likdavo pūti taip ir nenukirsti arba paruošta mediena buvo naudojama neracionaliai. LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos atliktų karinių girininkijų patikrinimų ataskaitose dominavo nepatenkinamas miškų ūkio tvarkymo įvertinimas.⁶⁸ Be pačių miškų netinkamo tvarkymo, egzistavo ir besaikio miškų kirtimo problema. Plečiantis kariniams daliniams, jų teritorijos buvo didinamos kertamų miškų sąskaita.⁶⁹

⁶⁷ Irena Kusaitė, Pokyčiai Nevėžio lygumoje, Žr.: <http://www.geografija.lt/> (žiūrėta 2005-04-23)

⁶⁸ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministro A. Matulionio 1963 m. rugpjūčio 7 d. raštas PKA vadui, ten pat, b. 857, l. 34.

⁶⁹ Karinio dalinio Nr. 93613 vado gvardijos pulkininko D. Škrudnevo 1964 m. gegužės 11 d. raštas LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministrui A. Matulioniui, ten pat, b. 919, l. 24.

Pagrindinė problema, kuri kildavo, buvo neaiškumas, kuriai institucijai priklausė miškų ūkio kontrolė ir disponavimas juo. Tokia situacija susidarė dėl to, kad Lietuvos SSR teritorijoje miškų ūkio klausimus kuravo sąjunginės ministerijos: SSRS Gynybos ministerija, ir SSRS Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija. Žemės kariniams daliniams buvo suteikiamos nevienodomis sąlygomis – ir be teisės kirsti miškus, ir su teise iškirsti visus miškus skiriamose žemėse, ir su teise iškirsti miškus tik statomų pastatų vietose, keičiant žemės paskirtį iš miško į nemiško, ir leidžiant iškirsti miškus, bet nekeičiant žemės paskirties.⁷⁰ Todėl bet kokie sklypų naudojimo teisės pakeitimai kariniame dalinyje turėjo būti suderinti su atitinkama institucija. 1940 – 1949 m. Lietuvos SSR buvo įkurtos šešios sovietinės karinės girininkijos – Kauno, Klaipėdos, Nemuno, Pariečės (įkurta 1972 metais), Rūdninkų, Vilniaus. Karinėse girininkijose miškų ūkį vedė ir už miškų išsaugojimą buvo atsakingi SSRS Gynybos ministerijos miškų ūkio organai. LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijos vykdoma kariniams daliniams pervestų miškų kontrolė nebuvo įpareigojanti, ministerija neišduodavo leidimų miškų kirtimui, dėl to dažnai karinių dalinių prašymus išduoti leidimus kirsti miškų plotus, kaip nepriklausančius jos kompetencijai, nukreipdavo SSRS Gynybos ministerijai.⁷¹ Dėl miškų ūkio priežiūros neapibrėžtumo nukentėdavo Lietuvos SSR miškų plotai – nebuvo vykdoma tinkama jų priežiūra, kontrolė, buvo sunku kontroliuoti savavališką miškų kirtimą kariniuose daliniuose.

1969 metais SSRS Ministrų Taryba patvirtino instrukciją, kuri nustatė specialią maskuojančią ir gynybinę funkciją turinčių miškų skyrimo tvarką. Pagal naują instrukciją kariniams daliniams turėjo būti išskirti dar didesni miškų plotai, tačiau miškų išskyrimo klausimas turėjo būti sprendžiamas sąjunginių respublikų Ministrų Sovietų, pasitelkus suinteresuotas ministerijas, miškus skiriant tik atsižvelgus į vietines respublikos sąlygas.⁷² Pabaltijo karinės apygardos vado sudarytam miškų perdavimo kariniams daliniams siūlymui paprieštaravo LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija, kadangi planas visiškai neatitiko instrukcijos reikalavimų. Pavyzdžiui, instrukcija nustatė, kad gynybinės miškų juostos prie specialių objektų turėjo būti ne daugiau kaip 0,3 – 0,5 km, o gynybinės juostos prie kelių – 0,5 km pločio. Tačiau Pabaltijo karinės apygardos vado pateiktame

⁷⁰ Kšanytė R., min. veik., p. 88.

⁷¹ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministro pavaduotojo V. Verbilos 1966 m. rugpjūčio 24 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 997, l. 5.

⁷² LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministro A. Matulionio 1972 m. gegužės 31 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 1150, l. 127 - 128.

pasiūlyme gynybinės miškų juostos prie kelių siekė 6 km, o prie specialiųjų objektų - net 10 km. Vien Jurbarko ir Tauragės miškų pramonės ūkiuose buvo siūloma kariniams daliniams išskirti 60 000 ha maskuojamąją ir gynybinę reikšmę turinčių miškų, nors pagal instrukciją išskirtinų miškų masyvai turėjo būti keletą kartų mažesni. Remdamasi tuo, kad „Pabaltijo karinės apygardos pasiūlymai buvo visiškai nerealiūs“ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija pareiškė, kad pagal pateiktus pasiūlymus paruošti miškų perdavimo projektą neįmanoma ir paprašė paruošti naujus pasiūlymus.⁷³ Pabaltijo karinė apygarda nusileido tik vienu aspektu – davė leidimą miškų ūkio organizacijoms kariniams daliniams išskirtuose miškų masyvuose atlikti planinius miško kirtimo darbus.⁷⁴ Pasinaudodama susidariusia situacija, kad Pabaltijo karinė apygarda davė leidimą vykdyti planinius kirtimus miškuose turinčių specialią maskuojančią ir gynybinę funkciją, LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerija iškėlė klausimą dėl to, ar išvis verta kariniams daliniams išskirti minėtus miškų plotus.⁷⁵ Tik Sovietų Sąjungos Valstybinis plano komitetui įvertinus argumentus, kad vykdomi kirtimai neįtakoja maskuojančių ir gynybinių miškų savybių, nusprendė, kad nėra būtinybės karinei apygardai išskirti specialią maskuojančią ir gynybinę reikšmę turinčių miškų.⁷⁶ Tokiu būdu didžiuliai miškų plotai karinių dalinių žiniai perduoti nebuvo, taip bent minimaliai apsaugant juos nuo besaikio ir nekontroliuojamo kirtimo. Lietuvos sovietinė valdžia, suradusi paramą aukščiausiose Sovietų Sąjungos institucijose apgynė savo interesus ir pasipriešino Pabaltijo karinės apygardos išreikštiems reikalavimams. Toks atsisakymas patenkinti sąjunginiu lygiu nustatytus karinės apygardos reikalavimus liudija, kad sovietinės Lietuvos valdžia jau drąsiau priešinosi neracionalių ir netgi žalingų Lietuvos SSR ūkiniams interesams sprendimų priėmimui. Pagrindinėmis priemonėmis tapo laviravimas tarp Sovietų Sąjungoje išleistų įstatymų ir LSSR valdžiai suteiktų įgaliojimų sprendžiant vietos klausimus ir problemas. Aštuntajame dešimtmetyje padaugėjęs atsisakymų tenkinti Pabaltijo karinės įgulos prašymus, karinių dalinių veiksmų kontrolės sustiprėjimas nors ir tik miškų masyvų išskyrimo ir jų priežiūros sferoje, jau

⁷³ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministro A. Matulionio 1972 m. gegužės 31 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 1150, l. 127 – 128.

⁷⁴ PKA vado generolo – majoro M. Tereščenko 1972 m. liepos 3 d. raštas LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministrui A. Matulioniui, ten pat, l. 133.

⁷⁵ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės laikinai einančio ministro pareigas V. Verbilos 1972 m. rugpjūčio 14 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 129 – 130.

⁷⁶ SSSR Valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotojo N. Gusevo 1972 m. gruodžio 20 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 138.

liudija apie naujos tendencijos santykiuose atsiradimą – Lietuvos SSR ūkinių interesų išskelimo aukščiau Pabaltijo karinės apygardos reikalavimų bei nenuoseklumą interesų gynimo. Sovietinė Lietuvos valdžia miškų skyrimo kariuomenės tikslams ir priežiūros srityje siekė gamtos apsaugos stiprinimo. LSSR Ministrų Taryba dar 1948 m. prašė Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. I. Bagramiano imtis priemonių, kad kariniai daliniai nesukeltų miškuose gaisrų. 1953 m. jau pats I. Bagramianas įsakė kariniams daliniams gesinti dėl šaudymų ir bombardavimų poligonų miškuose kilusius gaisrus.⁷⁷ Vėliau kariniai daliniai buvo įpareigoti rūpintis, kad miškuose nekiltų gaisrai, kad karinių apmokymų metu būtų imtasi profilaktinių veikslių ir būtų organizuojamas nuolatinis gaisrų pavojaus stebėjimas poligonams priklausančiuose miškuose.⁷⁸

Visu laikotarpiu Pabaltijo karinė apygarda itin saugojo svarbiausius karinius objektus Lietuvos SSR teritorijoje, tokius kaip Rudininkų poligonas. Šiose teritorijose sovietinė Lietuvos valdžia negalėjo vykdyti jokios kontrolės ir jos sprendimai neturėjo jokios įtakos. Čia karinė vadovybė naudojosi didesniais žemės sklypais, negu jai buvo išskirta bei kiekvienais metais reikalavo vis naujų leidimų miškų kirtimui. LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministerijai paprašius pervesti dalį miško su sovietinių partizanų muziejumi iš Rudininkų karinės girininkijos jos žinion, iš karinės vadovybės buvo gautas neigiamas atsakymas. Neatsižvelgta net į argumentus, kad miške buvusią partizanų bazę intensyviai lanko Sovietų Sąjungos ir užsienio šalių turistai, rengiami buvusią partizanų ir karo veteranų susitikimai, jaunimui įteikiami komjaunimo bilietai.⁷⁹ Pagrindiniai kariniai daliniai ir poligonai, kurie pagal sovietų karinę doktriną atliko svarbią gynybinę funkciją visada užėmė ypatingą padėtį Lietuvos SSR – jų interesai ir reikalavimai dažniausiai būdavo patenkinami netgi neatsižvelgiant į sovietinės Lietuvos poreikius.

II. LIETUVOS RESURSŲ NAUDOJIMAS KARIUOMENĖS SOCIALINIŲ POREIKIŲ TENKINIMUI

⁷⁷ Kšanytė R., min. veik., p. 89.

⁷⁸ Karinio dalinio Nr. 18350 vado generolo – leitenanto D. Bobrovo 1983 m. rugsėjo 29 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui K. Kairiui, ten pat, b. 1451, l. 25.

⁷⁹ LSSR Miškų ūkio ir miškų pramonės ministro V. Lukoševičiaus 1983 m. gruodžio 26 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 1451, l. 28 – 29.

Karinės struktūros nederindavo savo dislokavimo vietų su vietine civiline valdžia. Todėl patalpų kariniams daliniams ir butų karininkams poreikiai beveik visą laiką buvo nepatenkinami ir nuolat kildavo konfliktinės situacijos su vietine valdžia. Patalpų skyrimas Pabaltijo karinėje apygardoje dislokuotų trijų armijų (6-oji ir 11-oji gvardijos armijos ir 15-oji karo aviacijos armija) kariškiams buvo nuolatinis vietos valdžios „galvos skausmas“. Pagal nusistovėjusią tvarką, iškilę sunkumai buvo sprendžiami tarpininkaujant Lietuvos SSR Ministrų Tarybai, tačiau lemiami nutarimai buvo priimami Maskvoje. 1945 m. gruodžio 11 d. SSRS Liaudies komisarų taryba priėmė nutarimą, kurį po dviejų mėnesių – 1946 m. vasario 5 d. detalizavo LSSR Ministrų Taryba – numatyta Pabaltijo karinei apygardai išskirti 1770 kambarių, skirtų apgyvendinti karininkams⁸⁰. Bet iš 1946 m. pradžioje numatytų gauti 874 kambarių gauta tik 316 (36 proc.): Vilniuje iš 230 kambarių gauta 150, Kaune iš 190 - 43, Klaipėdoje iš 80- skirti 56 kambariai. Ten, kur buvo dislokuojami dideli kariniai daliniai- Pabradėje, Radviliškyje, Panevėžyje, Pagėgiuose, Telšiuose, Marijampolėje, Kalvarijoje ir Ukmergėje karininkams nebuvo skirta jokių gyvenamųjų patalpų.

Pabaltijo karinė apygarda 1946 m. gegužės – liepos mėn. Lietuvoje perdislokavo karinius junginius ir dalinius⁸¹. Tai sukėlė dar daugiau problemų vietinei valdžiai tenkinant kariuomenės apgyvendinimo poreikius. Vietinė valdžia nelaukdama perdislokavimo pabaigos perimdavo atsilaisvintus butus. Kariniai daliniai buvo perdislokuoti ten, kur dėl praūžusių karo veiksmų nebuvo pakankamai gyvenamojo ploto ir civiliams poreikiams tenkinti. Vien tik Tauragėje vietoje 119 gvardijos šaulių divizijos dislokavus 71 gvardijos divizijos du pulkus - pareikalauta 140 butų karininkams⁸². Politinis ir ideologinis kontekstas neleido kariškių poreikių nustumti į antrą vietą. Buvo reikalaujama grąžinti ir Lietuvos kariuomenės turėtas, bet vietinės valdžios civiliniams poreikiams naudojamas kareivines (pvz. Amatų mokyklos užimtas Kėdainių kareivines)⁸³. Jas sovietinės ginkluotosios pajėgos

⁸⁰ Pabaltijo karinės apygardos vado pavaduotojo gen. mjr. Safronovo 1946 m. vasario 5 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 79, l. 60.

⁸¹ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1946 m. gegužės 22 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 79, l. 86.

⁸² Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1946 m. spalio 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 155.

⁸³ Pabaltijo karinės apygardos vado armijos gen. Bagramiano 1946 m. rugsėjo 24 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 141.

laikė savo nuosavybe⁸⁴. Kaip ir kiekvieną butą, kuriame bent vieną kartą buvo apgyvendinta karininko šeima. Po antrojo pasaulinio karo, sovietinei kariuomenei įsitvirtinant Lietuvos teritorijoje butų skyrimo karininkams klausimas buti itin opus. Sovietinė vietos valdžia karo nualintame krašte paprasčiausiai neturėjo resursų patenkinti net civilių gyventojų būsto poreikio, nekalbant apie sovietinės kariuomenės griežtus ir nesibaigiančius reikalavimus.

LSSR MT pirmininkas M. Gedvilas jautriai reaguodamas į Pabaltijo karinės apygardos vado armijos generolo I. Bagramiano prašymus, tegalėjo žodžiu paskatinti vykdomuosius komitetus priimti atitinkamus sprendimus. Vykdomieji komitetai priimdavo sprendimus, kuriais lygiai taip pat paskatindavo namų valdybas „imtis priemonių“. Tik Panevėžio apskrities LKP (b) komiteto sekretorius išsikvietė pas save privačių namų savininkus ir anot gen. I. Bagramiano „savanoriškai ir noriai priėmė pas save karininkus“⁸⁵. Pagaliau galimybės Lietuvos miestuose išdėstyti didelius karinius dalinius buvo gana ribotos. Nespėjus patenkinti vieno dalinių poreikių buvo perdislokuojami nauji kariniai daliniai. Taip 1948 m. pabaigoje į Kauną permetus karinę dalį Nr. 93613 prireikė vėl 400 kambarių karininkams⁸⁶, o 1949 m. sausio mėn. Kaune tebetrūko 260 butų, Šiauliuose-107, Panevėžyje- 36 butų⁸⁷. 1949 m. į Kauną permetus oro desanto armijos 35-ą transporto diviziją iškilo dar didesnių problemų – Kaune trūko butų jau 700 karininkų⁸⁸, o 1950 m. Vilniuje papildomai pareikalauta daugiau kaip 300 butų⁸⁹.

Apskričių ir miestų vykdomuosiuose komitetuose buvo priimti galutiniai sprendimai dėl karinių žinybų valdytų karinių miestelių (pastatytų ir Nepriklausomos Lietuvos laikais), vietinėms taryboms priklausančių pastatų, kuriuose buvo įsikūrusios kareivinės ir karininkų šeimos perdavimo kariniams daliniams⁹⁰. Jei vietinė valdžia neperduodavo karinių miestelių, SSRS Ministrų Taryba priimdavo savo direktyvinius

⁸⁴ Pabaltijo karinės apygardos užnugario viršininko gen. mjr. Safronovo raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 118, l. 10.

⁸⁵ Ten pat.

⁸⁶ Laikino PKA vado gen ltn, V. Vaškevičiaus 1948 m. lapkričio 4 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 167, l. 103.

⁸⁷ PKA vado gen. Bagramiano 1949 m. sausio 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 222, 4-5.

⁸⁸ Oro desanto divizijos vado aviacijos generolo S. Rudenko 1949 m. liepos 5 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 222, l. 120; PKA vado gen. Bagramiano 1949 m. rugsėjo 14 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 223, 4.

⁸⁹ Laikino PKA vado gen ltn, V. Vaškevičiaus 1950 m. kovo 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 283, l. 47.

⁹⁰ Telšių apskr. VK 1949 m. sausio 3 d. nutarimas, ten pat, b. 180, l. 161.

sprendimus ir vietinė valdžia vienaip ar kitaip tuos nutarimus turėjo juos vykdyti⁹¹. 1950 m. gegužės 30 d. SSRS MT priėmė nutarimą, kuriuo pareikalavo karinėms žinyboms gražinti kitų žinybų užimtas patalpas. Pagal šį nutarimą ir nepriklausomos Lietuvos kariškių valdytos patalpos buvo pripažįstamos SSRS ginkluotųjų pajėgų nuosavybe⁹². Bet tai neišsprendė problemų. Atsirasdavo vis naujų poreikių – organizuoti šaukiamųjų karinę įskaitą (nuo 1948 m.), organizuoti savanoriškų draugijų armijai, aviacijai ir laivynui remti darbą steigiant mokomuosius centrus, mokyklas ir klubus (nuo 1949 m.)⁹³. Nei karinės žinybos, nei LSSR ministerijos apskrityse neskyrė jokių lėšų trūkstamų statinių statybai⁹⁴. Mėginta problemas spręsti pasinaudojant 1948-1949 m. ištremtų valstiečių turtu. Kariniai daliniai reikalavo jų turėtus namus išrinkti ir perkelti į karinių dalinių teritorijas karininkams apgyvendinti. Taip Panevėžio rajone dislokuotam aviacijos daliniui prašyta perkelti 15 namų, Šiauliuose- 25-30,⁹⁵ naujai kuriamai MGB divizijai – 15-20 ištremtų ūkininkų namų.⁹⁶ Didžiuosiuose miestuose reikalauta kariškiams skirti 10 proc. gyvenamo ploto naujai statomuose arba atstatomuose gyvenamuosiuose namuose⁹⁷. Taip išsidalinus nesugriautus gyvenamuosius namus nustatytos kariškių pretenzijų ribos – dešimt procentų bet kokio naujo gyvenamo ploto. Galutinai tokia padėtis ir kariškių privilegija be eilės gauti butus buvo įtvirtinta 1950 m. rugpjūčio 21 d. SSRS Ministrų Tarybos nutarimu Nr. 3616-1508ss “Dėl sovietinės armijos ir karinių jūrų pajėgų karininkų gyvenamųjų sąlygų gerinimo”⁹⁸. Nuo tol dešimtadalis pastatomo gyvenamojo ploto, visi iki tol karininkams skirti butai turėjo būti perduoti SSRS Ginkluotųjų pajėgų ministerijai, o iš karinėms žinyboms priklausiusių gyvenamųjų namų turėjo būti išskeldinti visi civiliai.

Po butų „dešimtinės“ įvedimo kariškių poziciją savo poreikių tenkinimo atžvilgiu pasiekė. Jei iki tol kariškiai prašydavo skirti lėšas jų gyvenamųjų namų, kurie

⁹¹ Tokį nutarimą priėmė SSRS MT 1950 m. gegužės 30 d. nutarimas dėl karinių miestelių Vilniuje, Kalvarijoje, Kėdainiuose, ten pat, b. 283, l. 112; b. 334, l. 110.

⁹² Karinio dalinio Nr. 13703 vado gen. plk. Polynino 1951 m. kovo 22 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 335, l. 71.

⁹³ Visasąjunginės savanoriškos draugijos armijai remti pirmininko gen.plk. V. Kuznecovo raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 222, l. 39.

⁹⁴ PKA vado gen. Bagramiano 1949 m. rugsėjo 14 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 223, 4.

⁹⁵ PKA vado gen. Bagramiano 1949 m. sausio 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 222, 4-5.

⁹⁶ LSSR MGB ministro Kapralovo 1950 m. vasario 6 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 263, l. 95-96.

⁹⁷ Laikino PKA vado gen ltn, V. Vaškevičiaus 1950 m. kovo 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 283, l. 47.

⁹⁸ PKA vado gen. Bagramiano 1950 m. rugpjūčio 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 285, 16-17.

teisiškai priklausė vietinei valdžiai, kapitaliniam remontui⁹⁹, tai nuo 1951 m. kariškiai pradėjo įdėmiai registruoti kiekvieną naujai statomą ar rekonstruojamą namą (sieki gauti visus duomenis apie visas naujas statybas) ir reikalauti savo dalies pagal SSRS Ministrų Tarybos nutarimą. Armijos generolas I. Bagramianas netgi pareikalavo uždrausti vietinei valdžiai apgyvendinti naujus namus kol nebus gautos kariškių pažymos apie perimtą butų „dešimtinę“.¹⁰⁰

Bet vietos valdžia nevykdė sąjunginės valdžios sprendimo be išlygų. Kiekviena įmonė ar organizacija pradėjusi statyti savo darbuotojams gyvenamuosius namus nenorėjo jų atsakyti kariškių naudai. Kariškiai turėjo nuolat priminti apie savo teises, kurias jiems suteikė Maskva Lietuvoje. 1951 m. iš 110 naujų butų gauta 24¹⁰¹ ir buvo skaičiuojamas kiekvienas kvadratinis metras.¹⁰² Esant nedideliems statybos tempams ir butų „dešimtinė“ negalėjo patenkinti kariškių reikalavimų.

Ilgą laiką Sovietų Sąjunga nesugebėjo suderinti įprastinių ginklų kontrolės su savo kariniais tikslais – išvengti didelio karo ir būti pasiruošus kovoti jame. Bet daugėjant branduolinių ginklų ir atitinkamai keičiantis karinei doktrinai buvo sumažinta įprastinių karo pajėgų. 1955 – 1958 metais N. Chruščiovas sumažino kariškių skaičių daugiau nei 2,1 ml, o 1960 – dar 1,2 ml.¹⁰³, bet SSRS pradėtos karinės reformos (1956 m. buvo panaikinti nacionaliniai kariniai junginiai, tarp jų ir 16-a lietuviška šaulių divizija) mažinant ginkluotąsias pajėgas dar labiau aštrino socialines problemas. Tačiau kariuomenės institucinis vaidmuo tvarkant valstybės reikalus jau buvo sustiprėjęs. Kariuomenės vaidmuo buvo svarbus žlungant L. Berijai bei atleidžiant Malenkovą. Karo ir karinio jūrų laivyno ministerijos buvo sujungtos¹⁰⁴. Toks kariuomenės pozicijų sustiprėjimas atsispindėjo ir vietos valdžiai sprendžiant kariškių socialines problemas. Iš Maskvos siunčiamais SSRS MT ir SSKP CK nutarimais buvo stengiamasi proteguoti atsargos karininkų įdarbinimą ir aprūpinimą gyvenamuoju plotu. Tradiciškai, atsargos karininkai

⁹⁹ Karinio dalinio Nr. 13703 karinės tarybos nario gen. mjr. Odnovolo 1951 m. liepos 24 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 335, l. 45.

¹⁰⁰ PKA vado gen. Bagramiano 1951 m. vasario 24 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 335, l. 1-2.

¹⁰¹ Karinio dalinio Nr. 13703 vado gen. plk. Polynino 1951 m. balandžio 30 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, l. 14-15.

¹⁰² Vilniaus įgulos vado gen. mjr. Žiburkaus 1951 m. rugsėjo 5 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 335, l. 99-100.

¹⁰³ Jonathan R. Adelman, *The Evolution of Soviet Military Doctrine, 1945-84*, <http://www.sovietarmy.com/documents/evolution.html> (žiūrėta 2005-04-22)

¹⁰⁴ Roman Kolkowicz. *The Soviet Military and the Communist Party*. Princeton, p, 79.

vykdavo gyventi į didžiuosius miestus arba likdavo buvusios tarnybos vietose toliau gyventi. Lietuvoje 1956 m. liepos 1 d. buvo 242 bedarbiai atsargos karininkai ir iš jų 183 - neturintys gyvenamojo ploto, o iki tų pačių metų spalio 1 d. Vilniuje, Kaune ir Klaipėdoje įsikūrė dar 189 atsargos karininkai. Jei vietinė valdžia darbu dar sugebėdavo aprūpinti (nors ir tai ne visus), tai aprūpinti butais turėjo minimalias galimybes ir 240 atsargos karininkų (daugiausia Vilniuje) nebuvo aprūpinti butais¹⁰⁵. Šiuo atveju Maskva neskyrė ir neleido skirti jokių papildomų investicijų, o vietinė valdžia atsargos karininkų poreikius taip pat tenkino kariškių butų „dešimtinės ribose“. Karinė apygarda Lietuvoje savo „dešimtinę“ pirmiausia naudojo tenkinti tarnaujančių karininkų poreikius. Bet ir išaugus naujų statybų apimtims kariškių poreikiai negalėjo būti patenkinti - kariniai daliniai buvo netolygiai pasiskirstę Lietuvos miestuose.

Tačiau gyvenamojo ploto reikalavimai nebuvo vietinių resursų naudojimo karinėms reikmėms riba. Bet kuris iš miestų perkeliamas karinis objektas kitoje vietoje buvo statomas už respublikinio biudžeto lėšas. Taip iš Vilniaus iškelto šaudmenų sandėlio statybą finansavo LSSR Vietinės pramonės ministerija ir Vyriausia kelių valdyba¹⁰⁶.

1960 m. sausio 15 d. pradėta nauja didelė karinė reforma – pradėtas žymus karinių pajėgų mažinimas.¹⁰⁷ SSRS MT ir SSKP CK savo nutarimu įpareigojo vietos valdžią paleidžiamus į atsargą karininkus per tris mėnesius nuo atvykimo aprūpinti butais ir darbu. Tikėtasi, kad atsargos karininkai vyks į Šiaurės ir Sibiro statybas numačius jiems ten atvykus materialinę paramą. Bet į Lietuvą atvyko šimtai karininkų. Jei atsargos karininkai apsigyventi Maskvoje, Leningrade ar Kijeve galėjo jei iki tarnybos ten gyveno, tai persikėlimui į visas kitas vietas nebuvo jokių apribojimų.¹⁰⁸ Prognozuota, kad 1960-1961 m. atvyks 1295 karininkai (800 – į Vilnių) ir reikės 647 butų.¹⁰⁹ Per metus atvykus 733 atsargos karininkams vietinė valdžia turėjo jų aprūpinimui skirti vis didesnius resursus.

Kadangi dauguma atsargos karininkų siekė gyventi didžiuosiuose miestuose kariškiai reikalavo skirti vis daugiau ir daugiau butų. LSSR MT savo nutarimu nustatė

¹⁰⁵ LSSR Valstybės kontrolės ministro pavaduotojo P. Fiodorovičiaus 1956 m. spalio 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 575, l. 169-170.

¹⁰⁶ PKA vado gen. Bagramiano 1950 m. rugpjūčio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 285, 11.

¹⁰⁷ Apie atleidžiamų iš ginkluotųjų pajėgų pagal SSRS įstatymą dėl naujo žymaus ginkluotųjų pajėgų sumažinimo kariškių materialinį-buitinį aprūpinimą ir įdarbinimą, КПСС о вооруженных силах Советского Союза, p. 363-369.

¹⁰⁸ Ten pat, p. 368.

¹⁰⁹ LSSR karinio komisaro gen. mjr. Macijausko 1960 m. spalio 6 d. pažyma, ten pat, b. 659, l. 33-34.

kokią dalį naujų butų kiekvienas miestas turi atiduoti: Vilniuje ne mažiau 10 proc., Kaune ne mažiau 5 proc., Klaipėdoje ne mažiau 4 proc.¹¹⁰ Tai buvo papildomai prie visą dešimtmetį gautos butų „dešimtinės“. Kokie vietiniai resursai papildomai buvo sunaudoti į Lietuvą migravusiems ar čia po atleidimo į atsargą likusiems karininkams rodė slapta pateikiami statistiniai duomenys – 1960 m. Lietuvoje buvo pastatyta 192 000 kv. m gyvenamojo ploto ir 7926 kv. m. skirti kariškiams (tik 1488 kv. m kaip butų „dešimtinė“)¹¹¹. 1961 m. vien Vilniuje numatyta skirti 200 butų¹¹² (kariškiai reikalavo daugiau kaip 300, o visoje Lietuvoje – 524 butų)¹¹³.

Sovietų Sąjunga 1961 m. vasarą pristabdė karinę reformą ir kariuomenės mažinimas buvo sustabdytas „kadangi nepasiektas pilnas ir visuotinis nusiginklavimas“.¹¹⁴ LSSR rasiđėjęs intensyvus urbanizavimo procesas ir jį lydėjęs gyvenamųjų namų statybos augimo procesas leido Lietuvoje gana sparčiai įvykdyti Maskvos nutarimus. Tai leidžia daryti išvadą, kad 1946-1959 m. vietinės valdžios sunkiai sprendžiamos kariškių socialinės problemos buvo sąlygotos ir materialinių resursų trūkumo, ir komunistinės valdžios politikos sukurtų visuomenės socialinių problemų aštrumo. Įvesta naujų butų paskirstymo „dešimtinė“ leido kariškiams tik dalinai išspręsti savo socialines problemas vietos gyventojų sąskaita. Vietinė valdžia (nuo LSSR Ministrų tarybos iki rajonų vykdomųjų komitetų) balansuodavo tarp į Lietuvos galimybes neatsižvelgiančių Maskvoje priimtų sprendimų ir aštrių vietos gyventojų socialinių problemų. Maskvoje priimami sprendimai dislokuoti vieną ar kitą karinį junginį bet kurioje Lietuvos vietovėje buvo padiktuoti besikeičiančios sovietinės karinės doktrinos ir siekio maksimaliai kariškių socialines problemas spręsti vietinių resursų sąskaita, o asmenų, turėjusių teisę būti aprūpintais butais ratas nuolat plėtėsi.

Butų laukiančių karininkų eiles sudarinėjo ir skirstė butus specialiai sudaromos įdarbinimo ir aprūpinimo butais komisijos. Absoliuti dauguma kreipimūsi dėl butų skyrimo buvo adresuoti asmeniškai LKP CK pirmajam sekretoriui ir LSSR MT pirmininkui. Pirmojo sekretoriaus dalyvavimas sprendžiant butų skyrimo klausimus reiškia, kad šiems

¹¹⁰ LSSR Karinio komisaro gen.mjr. Macijausko 1961 m. kovo 4 d. pažyma, ten pat, b. 713, l. 22.

¹¹¹ Ten pat.

¹¹² LSSR Karinio komisaro gen.mjr. Macijausko 1961 m. kovo 4 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A.Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 713, l. 17-18.

¹¹³ LSSR karinio komisaro gen.mjr. Macijausko 1960 m. spalio 6 d. pažyma, ten pat, b. 659, l. 33-34.

¹¹⁴ Iš SSKP programos priimtose XXII suvažiavime, КПСС о вооруженных силах Советского Союза, p. 372.

klausimams buvo skiriamas ypatingas dėmesys. Tai įtakojo svarbūs ideologiniai postulatai apie liaudies ir armijos vienybę, Sovietų Sąjungos gynybinės galios stiprinimą, kuriais remiantis armijai turėjo būti išskiriama viskas, ko reikia, o kariuomenei svarbios problemos sprendžiamos kuo skubiau. Atitinkamų komisijų sudarymas ir aukščiausios valdžios dalyvavimas gyvenamųjų patalpų skyrimo sprendimuose liudija, kad klausimas buvo aktualus ir problematiškas.

1963 metais Sovietų Sąjungos karinėje doktrinoje vyko didelės permainos. N. Chruščiovas siekė tolesnio ginkluotųjų pajėgų mažinimo, o karinis biudžetas buvo sumažintas 5 procentais.¹¹⁵ Kariuomenės mažinimo politika užsitęsė keletą metų, kas didino atleistų iš SSRS ginkluotųjų pajėgų atleistų karininkų skaičių. Tuo tarpu Lietuvos SSR jau turėjo karininkų aprūpinimo gyvenamosiomis patalpomis problemą. Nors karininkų, kuriems reikėjo butų dar nebuvo daug, bet respublika jau negalėjo labai greitai patenkinti visų prašymų. Svarbiausia priežastis, dėl ko kilo sunkumų tenkinant kariuomenės gyvenamojo ploto poreikius buvo laisvų butų trūkumas. Lietuvos SSR stokojo lėšų naujoms gyvenamųjų patalpų statyboms. Kitas faktorius, įtakojęs karininkų prašymų nepatenkinimą buvo tas, kad didžioji dauguma karininkų apsigyvendavo didžiuosiuose Lietuvos SSR miestuose ir būtent juose prašydavo išskirti jiems butus. Paleisti į atsargą kariškiai ar atleistų iš darbo karinėse struktūrose tarnautojų, liktinių kariškių šeimos toliau likdavo gyventi joms paskirtuose butuose ir iš jų neišsikeldavo.¹¹⁶ Dėl to laikui bėgant karininkų ir jų šeimų apgyvendinimui reikėjo vis naujų ir naujų butų. Visi šie veiksniai ir įtakojo gyvenamųjų patalpų trūkumo problemą. Net plečiantis butų statybai, patalpų trūkumas susidarė dėl to, kad išliko stabilus didesnio kiekio naujų butų poreikis kariškių aprūpinimui.

Karinė vadovybė laikėsi pozicijos jos nuosavybėje esančių pastatų miestų ar rajonų vykdomiesiems komitetams neperleisti, net jeigu tie pastatai jau būdavo karinių dalinių nenaudojami, avarinės būsenos ir reikalavo kapitalinio remonto.¹¹⁷ Tuo tarpu iš vietos valdžios Pabaltijo karinė apygarda reikalavo vis daugiau gyvenamųjų patalpų kariškių apgyvendinimui, o vykdomieji komitetai nors ir nepilnai, bet privalėjo patenkinti apygardos prašymus, kadangi patalpų skyrimo klausimas buvo kontroliuojamas ir stebimas

¹¹⁵ Adelman, Jonathon R. *Communist Armies in Politics*, Boulder, CO: Westview Press, 1982, p. 26.

¹¹⁶ Kšanytė R., p. 94.

¹¹⁷ PKA kariuomenės vado generolo pulkininko Chetagurovo 1964 m. balandžio 23 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 918, l. 29.

iš Maskvos. Nevengė karinės struktūros prašyti vietos valdžios gyvenamųjų patalpų kariškiams ir laikinam naudojimui, įsipareigodamos jas grąžinti vykdomiesiems komitetams, kada bus pastatytos ar įrengtos jau specialiai kariniams daliniams statomos patalpos.¹¹⁸ Kariškiai sudarė atskirą ir pakankamai įtakingą socialinę grupę. Be to, ideologiškai jų poreikiai buvo nuolat aktualizuojami, todėl turėjo būti patenkinti prioritetine tvarka, dažnai į antrą planą nustumiant vietos gyventojų poreikius. Antai 1964 m. Panevėžyje formuojant aviacijos diviziją, apygardai buvo išskirta reikalaujamų butų dalis „perkeliamiems iš avarinių namų gyventojams skiriamo gyvenamojo ploto sąskaita“.¹¹⁹ Taigi, konkuruojant civilių gyventojų ir kariškių poreikiams, pirmaudavo pastarieji. Vietos valdžia net ir norėdama pirmiausiai tenkinti sovietinės Lietuvos gyventojų poreikius, turėdavo sutelkti visas pastangas, kad patenkintų Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus.

Lėti statybų tempai, nuolat vėluojanti pastatų atidavimo eksploatacijai pradžia, didėjantys karinių struktūrų poreikiai (jeigu 1970 – 1974 m. karininkų ir jų šeimų apgyvendinimui buvo reikalaujama 29 tūkstančių kvadratinų metrų gyvenamojo ploto, tai 1975 – 1979 m. buvo planuojama išskirti jau 35 tūkstančius kv. metrų)¹²⁰ nulėmė, kad aštuntajame dešimtmetyje pradėjo sparčiai didėti sovietinės Lietuvos gyvenamojo ploto įsiskolinimas SSRS Gynybos ministerijai. Iš 1975 metams numatytų 7 tūkstančių kvadratinų metrų, LSSR vykdomieji komitetai SSRS Gynybos ministerijai išskyrė tik 5,9 tūkstančius gyvenamojo ploto kariškių poreikių patenkinimui.¹²¹ Gyvenamojo ploto įsiskolinimo problema komplikavo kariuomenės reikalavimų vykdymą, tuo tarpu Maskva įdėmiai sekė kariškių aprūpinimo klausimų sprendimus ir duodavo konkrečius nurodymus LSSR Ministrų Tarybai.

¹¹⁸ PKA kariuomenės vado generolo – pulkininko Chetagurovo 1964 m. gegužės 11 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, l. 41.

¹¹⁹ Pažyma dėl Pabaltijo karinės apygardos prašymo skirti Panevėžio mieste gyvenamąjį plotą, 1964 m. birželio 24 d., ten pat, b. 918, l. 43

¹²⁰ SSRS Gynybos ministro pavaduotojo A. Gelovanio 1975 m. lapkričio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, b. 1260, l. 3.

¹²¹ SSRS Gynybos ministro pavaduotojo A. Gelovanio 1975 m. lapkričio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, l. 5.

L. Brežnevo laikotarpis, žvelgiant per sovietinės kariuomenės prizmę, galėtų būti pavadintas kariuomenės klestėjimo periodu. Ginkluotosios pajėgos buvo išplėtos iki 4 milijonų kariškių ir modernizuotos naujaisiais ginklais. Vadovaujamas Gorškovo, Sovietų Sąjungos laivynas ištobulintas taip, kad pirmą kartą tapo tokiu galingu, jog buvo pajėgus mesti iššūkį net Jungtinių Amerikos Valstijų karinio laivyno pranašumui.¹²² Kariuomenės didinimas reikalavo atitinkamo jos išlaikymui reikalingų resursų didinimo. Sovietinės karinės doktrinos pokyčiai tolygiai atsispindėjo ir kariškių aprūpinime gyvenamosios patalpomis. Siekdama užtikrinti, kad kariškių apgyvendinimui būtini butai būtų išskirti, Maskva ir toliau tvirtino nutarimus, kuriais nustatyti karinei struktūrai privalomo skirti gyvenamo ploto kiekis. Normatyvai vis augo, nederinant jų su vietinių gyventojų poreikiais ir galimybėmis. Pavyzdžiui, 1975 m. SSRS KP ir SSRS MT nutarimais nustatyta, kad Baltijos kariniam laivynui turi būti išskirta kasmet po 200 kvadratinėjų metrų gyvenamo ploto¹²³, valstybės saugumo komiteto (KGB) pasienio daliniams – kasmet po 100 m². Tuo tarpu Pabaltijo karinei įgulai kasmet buvo išskiriama po 6800 kvadratinėjų metrų gyvenamojo ploto. Sovietinės Lietuvos valdžia turėjo surasti galimybes patenkinti Maskvos nustatytus normatyvus pasitelkdama vietos resursus.

Pagal Sovietų Sąjungoje nusistovėjusią tvarką, gyvenamųjų butų kariškiams statybas vykdė SSRS Gynybos ministerija, Pabaltijo karinė apygarda (už specialiai statyboms skiriamas lėšas) ir tam tikrais atvejais LSSR Ministrų Taryba. Tačiau dažnai Gynybos ministerijos vykdomų statybų karininkų apgyvendinimui neužtekdavo, dėl to trūkstamų lėšų našta paprasčiausiai buvo perkeliama vietos valdžiai. Pavyzdžiui, Ignalinos rajono vykdomasis komitetas buvo įpareigotas pastatyti naują pastatą įkuriamam kariniam komisariatui, kurio statyboms turėjo būti skirta apie 0,25 mln. rublių.¹²⁴

Kariuomenės skaičiaus Sovietų Sąjungoje didinimas, didino ir atvykstančių karininkų, keičiančių paleistuosius į atsargą, skaičių. Lietuvos SSR tokie pokyčiai atnešė dar daugiau rūpesčių, kadangi didėjo ir kariškių gyvenamojo ploto poreikiai, be to, respubliką slėgė kariškiams nepaskirto gyvenamo ploto įsiskolinimas už ankstesnius metus. 1975 m. sovietinėje Lietuvoje jau buvo 910 karininkų ir praporščikų šeimų,

¹²²Adelman, Jonathon R. *Communist Armies in Politics*, Boulder, CO: Westview Press, 1982, p. 27.

¹²³PKA Baltijos laivyno vado admiralo V. Michailino 1975 m. balandžio 3 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, b. 1236, l. 21.

¹²⁴LSSR valstybinio plano komiteto pirmininko pavaduotojo G. Jackevičiaus 1983 m. balandžio 14 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 1459, l. 18.

atliekančių tarnybą Lietuvos SSR teritorijoje ir visiškai neaprupintų gyvenamosiomis patalpomis.¹²⁵ Toks ženklus gyvenamųjų patalpų trūkumas skatino papildomos įtampos tarp sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos atsiradimą. Kadangi karininkai nevengdavo skųstis, jų skundai pasiekdavo karinių struktūrų vadovybę. Savo ruožtu SSRS Gynybos ministerija kreipdavosi į LSSR Ministrų Tarybą (dažniausiai asmeniškai į MT pirmininką) su reikalavimais įpareigoti vykdomuosius komitetus išskirti visą reikalingą gyvenamąjį plotą Pabaltijo karinės apygardos įguloms ir per kuo trumpesnę laikotarpį. Tik 1978 m. Lietuvos SSR pagaliau pavyko panaikinti beveik visus gyvenamojo ploto įsiskolinimus ir visiškai patenkinti SSRS Gynybos ministerijos karinių dalinių poreikius. Miestų ir rajonų vykdomieji komitetai, įmonės ir organizacijos Gynybos ministerijai išskyrė iš viso 7 tūkstančius kvadratinų metrų gyvenamojo ploto (Pabaltijo karinei apygardai išskirta 6,8 tūkstančiai m², Baltijos laivynui – 0,2 tūkstančiai m²).¹²⁶

Galima tik nuspėti, kiek pastangų ir resursų (į šalį nustumiant vietos gyventojų socialinių poreikių tenkinimą) reikėjo pasitelkti sovietinės Lietuvos valdžiai, kad įvykdytų kasmetinius ir nesibaigiančius karinių dalinių reikalavimus išskirti gyvenamąjį plotą, panaikinti butų „įsiskolinimą“, dėl ko Pabaltijo karinė apygarda ir SSRS Gynybos ministerija nuolat priekaištavo sovietinės Lietuvos valdžiai.

Kariuomenės apimties mažinimas devintajame dešimtmetyje, šaltojo karo pabaigoje, atsisakant dalies branduolinio ginklo nešėjų ir jų aptarnaujančio personalo, besikeičianti Sovietų Sąjungos politinė viršūnė tiesiogiai įtakojo ir kariuomenės padėtį Lietuvos SSR. Iškilė anksčiau neaktuali asmenų, nutraukusių ryšius su karinėmis dalimis iškėlimo iš karinių miestelių ir jų apgyvendinimo problema. KP CK ir SSRS MT 1984 m. nutarimu buvo nustatyta, kad asmenų, praradusių ryšį su SSRS ginkluotosiomis pajėgomis ir perkeliamų iš uždarų karinių miestelių aprūpinimą gyvenamuoju plotu, vykdo vietos liaudies deputatų Sovietų vykdomieji komitetai.¹²⁷ Minėtas nutarimas nustatė kategoriją asmenų, kuriems turėjo būti išskirtas gyvenamasis plotas – karininkai, praporščikai, mičmanai ir liktinės tarnybos kariškiai – ir dvejų metų terminą, per kurį turėjo būti suteikti

¹²⁵ SSRS Gynybos ministro pavaduotojo A. Gelovanio 1975 m. lapkričio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Manišiui, ten pat, b. 1260, l. 5.

¹²⁶ Komunalinio ūkio pažyma apie 1978 m. užduoties dėl gyvenamojo ploto skyrimo SSRS Gynybos ministerijos kariniams daliniams vykdymą, ten pat, b. 1332, l. 7.

¹²⁷ Pabaltijo karinės apygardos vado generolo – pulkininko A. Betehtino 1986 m. rugsėjo 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui V. Sakalauskui, ten pat, b. 1580, l. 82.

butai. Šiai kategorijai priklausiusių asmenų skaičius buvo didelis. Jis augo priklausomai nuo Sovietų Sąjungoje vykdomos karinės politikos, nes mažinant kariuomenės skaičių, atleidžiamų ir iš karinių miestelių iškeliamų buvusių kariškių skaičius nuolat didėjo. Sovietinėje Lietuvoje buvo įkuriami dviejų tipų kariniai miesteliai – „uždaro tipo“ ir „atskirti“ kariniai miesteliai. „Uždaro tipo“ kariniuose miesteliuose buvo dislokuojama sovietinės armijos karinė technika, gyvendavo tik kariškiai. Uždaruose miesteliuose buvo griežtai laikomasi slaptumo reikalavimų. Atskirtuose kariniuose miesteliuose gyventi turėjo teisę ir kariškių šeimos. 1985 m. išskelti turėjo būti 211 kariškių, o per pirmąjį 1986 m. pusmetį iš Lietuvos SSR teritorijoje įkurtų uždarų ir atskirų karinių miestelių turėjo būti išskeldinti 227 kariškiai.¹²⁸ Kiekvienas karininkas su savo šeima turėjo būti sovietinės Lietuvos valdžios aprūpintas gyvenamuoju plotu. Tokie dideli gyvenamojo ploto reikalavimai sukėlė naujų rūpesčių sovietinės Lietuvos valdžiai, kadangi dėl Sovietų Sąjungą paveikusios struktūrinės krizės mažėjant statybų apimčiai, respublika neturėjo galimybių tiek kariškių aprūpinti gyvenamuoju plotu. Dėl to dalis jų likdavo be butų. Kadangi kariškių skaičius nuolat didėjo, o jų interesai buvo sovietinės Lietuvos valdžios nepilnai patenkinami, susidarė problematiška situacija, kurią mėgino spręsti pats Pabaltijo karinės apygardos vadas. Jis darė spaudimą Lietuvos SSR MT pirmininkui V. Sakalauskui išreiškdamas susirūpinimą, kad sovietinėje Lietuvoje nevykdomi SSRS Ministrų Tarybos nutarimai ir reikalavo, kad LSSR Ministrų Taryba imtųsi papildomų veiksmų kariškių apgyvendinimo paspartinimui.¹²⁹ Pagal pateiktus duomenis, Lietuvos SSR buvo įvykdžiusi tik 59 % prašomo gyvenamojo ploto išskyrimo išskeldintiems iš karinių miestelių užduoties (1986 m. numatyta išskirti 39 butus, per devynis mėnesius išskirta – 23).¹³⁰ Nors sovietinė Lietuvos valdžia neturėjo galimybių ir resursų paspartinti naujų gyvenamųjų butų statybas ar kitais būdais patenkinti butų poreikio, spaudimas iš Maskvos ir Pabaltijo karinės apygardos buvo daromas nuolatos. LSSR Ministrų Taryba susidariusią problemą bandė spręsti vietos vykdomiesiems komitetams nurodydama gyvenamojo ploto karinei apygardai

¹²⁸ Raudonosios vėliavos Pabaltijo karinės apygardos vado pavaduotojo pulkininko A. Šarikovo 1986 m. sausio 30 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 2 – 4; Raudonosios vėliavos Pabaltijo karinės apygardos vado pavaduotojo pulkininko A. Šarikovo 1986 m. rugpjūčio 20 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 36 – 37.

¹²⁹ Raudonosios vėliavos Pabaltijo karinės apygardos vado generolo – pulkininko A. Betehtino 1986 m. rugsėjo 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui V. Sakalauskui, ten pat, l. 82 – 83.

¹³⁰ LSSR Ministrų Tarybos komunalinio ūkio skyriaus, 1986 m. lapkričio 11 d. pažyma dėl Pabaltijo karinės apygardos aprūpinimo gyvenamuoju plotu, ten pat, l. 7.

skyrimą laikyti prioritetiniu vietos gyventojų poreikių atžvilgiu.¹³¹ Tokie sovietinės Lietuvos valdžios nurodymai reiškė ne ką kitą kaip kariškių poreikių protegavimą vietos gyventojų sąskaita.

Gyvenamojo ploto skyrimo kariškiams klausimas svarbus ne tik dėl to, kad atskleidė sovietinės Lietuvos valdžios pasyvią poziciją santykiuose su karinės apygardos vadovybe ir SSRS Gynybos ministerija, bet ir dėl to, kad kariškių apgyvendinimas sovietinės Lietuvos teritorijoje turėjo ir tęstinių pasekmių, kurios labiausiai išryškėjo po Lietuvos nepriklausomybės atgavimo ir sovietinės kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. Išvedus iš Baltijos valstybių buvusios SSRS okupacinę kariuomenę, jose liko gyventi dešimtys tūkstančių Rusijos karinių pensininkų – atsargos karininkų. Didžioji jų dalis – tai iš Rusijos – SSRS kilę karininkai, tik mažuma – sovietinėje armijoje tarnavę lietuviai, latviai ar estai. Lietuvoje Rusijos karinių pensininkų 1995 m. pradžioje buvo 9943 asmenys, o kartu su jų šeimos nariais – apie 30 tūkst. asmenų.¹³² Taip visuomenėje susidarė tam tikra, gana skaitlinga asmenų grupė, kuri susiklosčius palankioms aplinkybėms galėjo atstovauti Rusijos interesams.

III. VIETOS RESURSŲ PANAUDOJIMAS SOVIETINĖS KARIUOMENĖS POREIKIAMS

Sovietinės kariuomenės poreikiai ir Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai neapsiribojo vien prašymais ar reikalavimais aprūpinti sovietinės kariuomenės dalinius žemės sklypais, patalpomis bei butais kariškiams. Sovietinės Lietuvos valdžios žinioje buvo ir tokie kariuomenės aprūpinimo klausimai, kaip karinių komisariatų veiklos organizavimas, mobilizacinių priemonių rengimas, mobilizacinio rezervo sukūrimas, pašauktų į sovietinę kariuomenę asmenų raštingumo kėlimas, kariuomenės poreikiams reikalingų kelių, ryšių, automobilių priežiūra, aprūpinimu maistu, kuru ir t.t. Tiesa, keičiantis politinėms aplinkybėms ir sovietinei karinei doktrinai klausimų, priskirtinų sovietinės Lietuvos valdžios kompetencijai spektras kiek keitėsi ir koregavosi. Tačiau nepaisant pokyčių, visa tai reikalavo didžiulių sovietinės Lietuvos resursų panaudojimo. SSRS Gynybos ministerija nustatydamo planus keletui metų į priekį kokiais kiekiais sovietinės respublikos turėdavo tiekti savo resursus kariniams tikslams. Ruošdama

¹³¹ LSSR MT 1986 m. rugsėjo 19 d. pranešimas Raudonosios vėliavos Pabaltijo karinės apygardos vadui generolui – pulkininkui A. Betehtinui, ten pat, b. 1580, l. 54.

¹³² Stankevičius Č. Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos. V., 2002, p. 67.

mobilizacinio pajėgumo perspektyvinius planus sovietinė vietos valdžia turėjo numatyti ir tiesioginių tiekimų SSRS Gynybos ministerijai bei KGB apimtis, numatyti karinės produkcijos gamybai būtinus tiekimus.

Iki 1950 m. kariniai daliniai gaudavo iš vietinių resursų medžiagas einamiesiems poreikiams¹³³. Bet 1950 m. kilus karui Korėjoje suaktyvėjo kariniai pasirengimai SSRS viduje. Pavyzdžiui, Vilniuje pagal karo meto reikalavimus buvo sukomplektuota 16-oji lietuviška šaulių divizija (karinė dalis Nr. 01135)¹³⁴. Prasidėjo kur kas intensyvesnės karinės statybos. Pabaltijo karinė apygarda pradėjo karinių objektų statybas pagal visiškai slaptus SSRS MT 1950 m. rugpjūčio 18-21 d. sprendimus. Kaip „pagalba“ iš respublikos resursų turėjo būti patiekta 40 t asfalto, 20 t bitumo, 60 t geležies, 50000 kv. m tolio, 265 tūkst. vnt. plytų, 9000 vnt. čerpių, ir kt. statybines medžiagas¹³⁵, 600 kubinių metrų deguonies statyboms ir aviacijos daliniams¹³⁶. Dar labiau išaugus karinėms statyboms 1951-1952 m. kariškiams patiekiamų medžiagų kiekis vietinių resursų sąskaita dar labiau išaugo - patiekta 150 tonų vinių, 20 t. geležies, 18 000 rulonų tolio ir t.t.¹³⁷, 1952 m. – 8 mln. plytų, 1500 t. kalkių, 100 tūkst. vnt. čerpių¹³⁸ ir t.t. 1953 m. vien tik LSSR statybos ministerija turėjo atlikti statybos darbų už 2 mln. rublių¹³⁹, o „iš Lietuvos SSR resursų“ turėjo būti skirta tik karinio laivyno ministerijos statyboms 3 mln. plytų, 4000t kalkių, 300 tūkst. vnt. čerpių. Vietinės pramonės įmonėms buvo dalinami kariniai užsakymai, nors jų vykdymas turėjo būti paremtas išimtinai vietos resursais. O jų ne visada būdavo: 1952 m. neįvykdytas pažadas pagaminti 120 tūkst. aliuminio katiliukų kareiviams¹⁴⁰, 1953 m. vietoje kareivinių baldų ir lovų už 5 mln. rub. – LSSR MT patvirtino tik 1 mln. rub. planą¹⁴¹ ir t.t. Politinė kova Maskvoje mirus Stalinui ir Lietuvoje darė savo įtaką. Po Stalino mirties lėšos gynybai buvo ženkliai sumažintos¹⁴². Lietuvos SSR Ministrų taryba „savo sprendimu“ 1953 m. kovo 30 d. dvigubai sumažino kariniam jūrų laivynui skiriamų plytų kiekį „ryšium su LKP rajoninių komitetų pastatų statyba“ 1953 m.

¹³³ PKA vado 1950 m. sausio 16 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 283, l. 19.

¹³⁴ 16-os divizijos vado gen.mjr. Žiburkaus 1951 m. vasario 20 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 335, l. 62-63

¹³⁵ PKA vado 1950 m. rugsėjo 2 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 285, l. 33.

¹³⁶ Ten pat, l. 34.

¹³⁷ LSSR MT pirmininko 1951 m. birželio 21 d. raštas PKA vadui, ten pat, b. 334, l. 132.

¹³⁸ PKA vado I. Bagramiano 1951 m. spalio 1 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 335, l. 118.

¹³⁹ Gen. plk. Belokoskovo 1952 m. gruodžio 17 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 358, l. 8.

¹⁴⁰ SSRS Karo ministerijos Intendantų tarnybos gen.ltn. Karpinskis, ten pat, b. 335, l. 125.

¹⁴¹ PKA vado armijos gen. Bagramiano 1953 m. kovo 21 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 440, l. 74.

¹⁴² Roman Kolkowicz, *The Soviet Military and the Communist Party*. Princeton, p. 114.

balandžio 14 d. LSSR Valstybinio planavimo valdyba pranešė, kad vietinių medžiagų išvežimas už Lietuvos SSR ribų bus vykdomas „tik Lietuvos SSR Ministrų Tarnybos sprendimais“¹⁴³.

Karinės žinybos „pasiruošimo karui“ pretekstu turėjo gana dideles galimybes kontroliuoti civilinius resursus. Nuo 1958 m. rugsėjo mėn. pagal TSKP CK ir SSRS MT nutarimą pradėtas organizuotas mobilizacinių rezervų kaupimas. Viskas vietinių resursų sąskaita, arba kaip nurodoma nutarime: „respublikos įmonėse ir organizacijose kuriami mobilizaciniai pajėgumai gaminti karinę techniką, karinės paskirties maisto produktus ir įrengimus, vykdomas materialinių vertybių kaupimas mobilizaciniame rezerve“¹⁴⁴. Tai turėjo dviem mėnesiams garantuoti įmonių darbą karo atveju. Lietuvoje norėta mobilizaciniame rezerve sukaupti turto beveik už 25 mln. rub. (tai buvo dujokaukės, dezinfekciniai įrengimai, apsauginiai drabužiai, radijo stotys, ortopediniai įrengimai ir t.t.). Jiems saugoti 1959-1960 m. buvo statomi sandėliai už miestų ribų.

Vienas iš mobilizacinio rezervo šaltinių buvo liaudies ūkio įmonėms priklausę automobiliai ir traktoriai, kelių statybos, krovininė technika ir karinio tipo auto įmonės. Kiekvienai įmonei ar organizacijai buvo nustatyta tam tikra auto technikos, būtinos paruošti mobilizaciniam rezervui, kvota. Transportas turėjo būti mobilizuojamas be apribojimų, iš kolūkių ir visuomeninių organizacijų – 50 proc., kitose įmonėse ir organizacijose – 25-45 proc. transporto priemonių (Lietuvoje 1959 m. numatyta mobilizacijai 1000 lengvųjų automobilių, 11900 krovinių automobilių, 1900 traktorių ir kt. technikos). Prireikus – autotransportas buvo nusavinamas – 1957 m. vietinei priešlėktuvinei gynybai nusavinta 103 automobiliai ir kt. technika¹⁴⁵. Tiesa neapsieita be išimčių – respublikiniai partijos CK, Vidaus reikalų ministerija, KGB buvo atleisti nuo tokios prievolės¹⁴⁶. Dėl transporto mobilizacinio rezervo ruošimo klausimų, Lietuvos SSR vykdomoji valdžia tik pritardavo iš Maskvos atsiųstiems sprendimams¹⁴⁷, tačiau ten, kur leisdavo Lietuvos SSR vykdomosios

¹⁴³ Karinio dalinio Nr. 87240 vado gen. Mjr. S. Lebedevo 1953 m. gegužės 4 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 441, l. 1-2.

¹⁴⁴ LSSR MT pirmininko pranešimas apie mobilizacinių pajėgumų kūrimą ir mobilizacinio rezervo kūrimą iki 1959 m. sausio 1 d., ten pat, b. 636, l. 5.

¹⁴⁵ Sausumo kariuomenės vyriausio štabo vado gen. plk. Popovo 1957 m. liepos 16 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 481, l. 86.

¹⁴⁶ SSRS ginkluotųjų pajėgų generalinio štabo laikino viršininko gen. plk. V. Ivanovo 1959 m. gruodžio 19 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 636, l. 207-209.

¹⁴⁷ LSSR karinio komisaro gen. mjr. Macijausko 1957 m. spalio 10 d. raštas LSSR MT reikalų valdytojui, ten pat, b. 481, l. 88.

valdžios kompetencija ir nebuvo primygtinių Maskvos nurodymų, kad vietinė valdžia turi finansuoti karinius pasirengimus, reikalaujamo apmokėjimo iš Gynybos ministerijos sąskaitų¹⁴⁸. Šio rezervo ruošimą tiesiogiai stebėjo ir kontroliavo Pabaltijo karinės apygardos vadas. Be to, auto ir karinė technika turėjo būti nuolat parengta perduoti Ginkluotosioms pajėgoms. 1964 m. Pabaltijo karinės apygardos Karo taryba atlikusi auto ir karinės technikos mobilizacinės parengties patikrinimą, nustatė liaudies ūkio automobilių ir traktorių eksploatacijos, išlaikymo ir priežiūros trūkumus. Tai, anot kariškių, mažino jų mobilizacinį pasirengimą. Sovietinėje Lietuvoje techninė autotransporto būklė buvo labai žemo lygio. Iš karinės apygardos patikrintų 5026 mašinų net 870 vienetų (17%) pasirodė esančios netinkamos Gynybos ministerijai. Pagrindiniais trūkumais buvo įvardinti autoūkių vadovų nepakankamas dėmesys mobilizuojamų automobilių atrankai bei lėtai vykdomas bendro naudojimo automobilių parko atnaujinimas.¹⁴⁹

LSSR automobilinio transporto būklės patikrinimas parodė, kad blogiausia technika buvo sukaupta kolūkių ir sovietinių ūkių autoūkiuose. Kadangi sovietinėje Lietuvoje pagal planinę ekonomiką kolūkiai ir sovietų ūkiai turėjo įvykdyti nustatytus jiems produkcijos planus, automobilinė technika buvo būtina žemės ūkio darbams. Už neįvykdytą planą kolūkiai turėdavo atsakyti aukštesnėms institucijoms. Gynybos ministerijos nustatyta automobilinės technikos mobilizacinio rezervo ruošimo prievolė kolūkiams ir sovietiniams ūkiams buvo tikra našta. Bandydama laviruoti tarp atsakomybės SSRS Ministrų Tarybai ir karinėms žinyboms, respublikinė valdžia mobilizaciniam rezervui išskirdavo prasčiausią techniką, siekdama bent minimaliai apsaugoti liaudies ūkio interesus ir tuo pačiu įvykdyti Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus. Lietuvos SSR Ministrų Taryba reaguodama į Pabaltijo karinės apygardos išreikštas pastabas nuolankiai stengėsi pašalinti visus nustatytus trūkumus, skyrė papildomų lėšų automobilių būklės pagerinimui. Buvo imtasi atitinkamų priemonių respublikos automobilinio transporto būklės pagerinimui – autoūkiai aprūpinti atsarginių detalių, instrumentų, inventoriaus, automobilių reikmenų atsargomis.¹⁵⁰ Tačiau toks sovietinės Lietuvos valdžios elgesys labiau panašus į

¹⁴⁸ LSSR MT pirmininko M. Šumausko 1956 m. birželio 19 d. raštas PKA vadui armijos gen. A. Gorbatovui, ten pat, b. 597, l. 78.

¹⁴⁹ PKA vado generolo – pulkininko Chetagurovo 1967 m. vasario 13 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui, ten pat, b. 1017, l. 13 – 16.

¹⁵⁰ LSSR valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojo G. Goliaševičiaus 1967 m. gegužės 17 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 18 – 20.

atsirašinėjimą – juk detalių ar instrumentų reikėjo ir be mobilizacinio rezervo rengimo. Tuo tarpu Pabaltijo karinė apygarda, siekdama bent kaip nors pagerinti karinio tipo auto kolonų parengimą ir paskatinti atsakingus asmenis skirti daugiau dėmesio autotransporto mobilizacinio rezervo rengimui, įsteigė Raudonosios vėliavos apdovanojimą geriausiai apygardos auto kolonai.¹⁵¹ Šiuo pereinamuoju apdovanojimu kasmet per sovietinės armijos ir karinio jūrų laivyno dieną (vasario 23 d.) turėjo būti apdovanota geriausius karinius mobilizacinius rezultatus parodžiusi auto kolona.

Pažymėtinas faktas, kad Ginkluotųjų pajėgų generalinis štabas turėjo teisę nustatyti karinio tipo auto kolonų sąrašą, kuriomis Lietuvos SSR Ministrų Taryba be štabo sutikimo negalėjo laisvai disponuoti, net jeigu automobilinė technika buvo reikalinga derliaus nuėmimui.¹⁵² Tokia teisė varžė vietos valdžios galimybes laisvai disponuoti savo technika, saviems poreikiams. 1968 m. Lietuvos SSR autotransporto mobilizacinio pajėgumo būklės dar nebuvo pagerinusi. Iš Pabaltijo karinei apygardai pristatytų 5 000 liaudies ūkio automobilių, 500 buvo sugrąžinti, kadangi jų techninė būklė pasirodė esanti visiškai netinkama naudojimui.¹⁵³ Pabaltijo karinės apygardos vadas ir toliau spaudė LSSR Ministrų Tarybą su prašymais išskirti daugiau lėšų automobilių technikos parengimui.¹⁵⁴ Sovietų Sąjungos karinė koncepcija reikalavo visuotinio rengimosi karui ir ruošimosi branduoliniams antpuoliams, todėl kariuomenės mobilizacinio pajėgumo klausimai buvo prioritetiniai.

Iš sovietinės kariuomenės reikmėms naudojamų civiliniu resursų, liaudies ūkių automobilinė technika, maisto produktai, statybinės medžiagos nebuvo vieninteliai reikalavimų objektai. Pabaltijo karinės apygardos reikalavimai priklausė nuo karinių dalinių išsidėstymo ir jiems keliamų užduočių. Todėl vienas svarbiausių kariuomenės reikšmingų objektų bet kurioje šalyje buvo tvarkingi keliai ir tiltai. Jie būtini karinių dalinių ir karinės technikos, ginkluotės sklandžiam, nenutrūkstamam perdislokavimui, kas buvo ypač svarbu kilus karo grėsmei. Tiesiant kelius ir tiltus prioritetinę reikšmę turėjo pasirengimams galimiems karo veiksams. Dėl to keliai bei tiltai buvo aktualūs ne tik

¹⁵¹ PKA štabo viršininko generolo – leitenanto Ivanovo 1967 m. rugsėjo 9 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, l. 34.

¹⁵² SSRS Gynybos ministerijos laikinai einančio generalinio štabo viršininko pareigas generolo – pulkininko Štemenko 1967 m. birželio 30 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 1017, l. 25.

¹⁵³ PKA kariuomenės vado, armijos generolo Chetagurovo 1968 m. gruodžio 8 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, b. 1051, l. 69 – 71.

¹⁵⁴ Ten pat, l. 71.

permetant kariuomenę, bet ir išvažiavimui iš pagrindinių kelių į natūralias slėptuves – miškus, upių slėnius ir pan. Būtent tuo metu buvo padaryta ir viena pagrindinių išvadų, kuri turėjo įtakos kur kas vėlesniu laikotarpiu: „kariuomenės permetimo ir karinių krovinių pervežimo automobiliniu transportu sąlygos iškelia neatidėliotinas užduotis statyti, plėsti ir remontuoti egzistuojančius kelius ir tiltus“¹⁵⁵.

Karinės struktūros pradėjo rūpintis kelių ir tiltų pralaidumo problemų sprendimu nuo pat 1946 m. Tačiau tuo metu aktualūs buvo ne naujų kelių ar tiltų statyba, o senų remontas ir atstatymas. Asfaltuoti ir gruntiniai keliai buvo labai duobėti, tiltus reikėjo perstatyti. Kariškiai pasiūlė organizuoti „kelių remonto mėnesį“ pasitelkiant vietinius gyventojus, MTS, sovietinius ūkius ir kt.¹⁵⁶ Kaip tokios akcijos vyko detalesnių žinių neišliko, bet žinoma, kad gyventojai buvo pasitelkiami kelių tiesimui. Ypatingai kariškiams rūpėjo kelių būklė pavasarį, kuomet daug kelių buvo sunkiai pravažiuojami, o tiekimas karinėms dalims neturėjo sutrikti. Pabaltijo karinė apygarda 1946 m. reikalavo sustiprintai prižiūrėti aštuonis kelius¹⁵⁷, 1948 m. balandžio 1 - gegužės 15 d. apriboti civilinio transporto judėjimą ir kuo geriau prižiūrėti vienuolika kelių, kurie kirto visą Lietuvos teritoriją¹⁵⁸. Tiesa, vietinė valdžia šiuo atveju nesiruošė vienareikšmiškai vykdyti kariškių poreikių¹⁵⁹. Anot LSSR MT atsakymo: „svarbiausių kelių priežiūra vykdoma pagal planą ir pagal skiriamas šiam tikslui pinigines lėšas, vadinasi prašymo apie sustiprintą kelių priežiūrą (...) negalima įvykdyti“.

Sprendžiant tiltų klausimą, be naujų tiltų statybos Pabaltijo karinės apygardos vadovybė LSSR Ministrų Tarybos reikalavė į statybos planus įtraukti tiltus, kurie, jų manymu, buvo nepakankami išlaikyti karinę techniką. 1947 m. karinė vadovybė darė spaudimą sovietinei Lietuvos valdžiai prašyti iš Maskvos pinigų ir statyti tiltus Kaune, Prienuose ir Tilžėje per Nemuną, Jūros ir Nevėžio upes¹⁶⁰ bei visuose svarbiausiuose keliuose tiltų keliamąją galią padidinti iki 60 tonų (iki sunkiojo tanko masės), 1949-1950 m. norėta, kad Lietuvoje už vietinius resursus būtų pastatyti tiltai per Ventą, Miniją,

¹⁵⁵ PKA vado gen.plk. Gorbačiovo 1955 m. gegužės 12 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, ten pat, b. 566, l. 18-19.

¹⁵⁶ PKA vado 1948 m. balandžio 29 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 166, l. 55-56.

¹⁵⁷ PKA vado 1946 m. kovo 5 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 79, l. 39.

¹⁵⁸ Gen. Lt. Gerasimenko 1949 m. sausio 31 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 166, l. 33-34.

¹⁵⁹ LSSR MT pirmininko pav. V. Boreikos 1949 m. kovo 7 d. PKA užnugario viršininkui, ten pat, b. 222, l. 21.

¹⁶⁰ PKA vado 1947 m. birželio 7 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 118, l. 73-78.

Merkį¹⁶¹. Vėl ne visada buvo susitariama dėl vietinių resursų panaudojimo, bet šiuo atveju Pabaltijo karinei apygardai reikėjo kuo geresnių kelių ir tiltų kertančių Lietuvą. Maskva tam nuo 1954 m. pradėjo skirti didesnius resursus ir įpareigodavo Gynybos ministeriją statyti reikalingus tiltus¹⁶², tiekti statybines medžiagas reikalingas prižiūrėti keliams¹⁶³. Tuo tarpu ir LSSR MT sau pavaldžias institucijas nuo 1955 m. ragino „metiniuose planuose atsižvelgti į Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus“¹⁶⁴.

Palaiapsniui susiklostė tvarka, kad atitinkamu kelių pritaikymu sovietinės kariuomenės poreikiams turėjo pasirūpinti sovietinės Lietuvos valdžia. SSRS liaudies ūkio mobilizacinio pasirengimo nutarimai numatė spartaus kelių ir tiltų atstatymo būtinybę (SSKP CK ir SSRS MT 1961 m. rugsėjo 11 d. nutarimas Nr. 855–365 dėl SSRS liaudies ūkio mobilizacinio pasirengimo). Nutarimai įpareigojo vietinę valdžią bendradarbiaujant su Gynybos ministerija paruošti kelių ir tiltų, turinčių gynybinę reikšmę, techninę dokumentaciją.¹⁶⁵ Būtent Gynybos ministerija nustatydavo, kurie pagal sovietinę karinę doktriną strategiškai svarbūs Lietuvos SSR keliai ir tiltai turėjo būti pirmiausia atstatomi (ar statomi naujai). Sovietinės Lietuvos valdžia buvo įpareigota tokius sprendimus vykdyti neatsižvelgdama į vietinius poreikius, be to, mobilizacinio rezervo vykdymas sąjunginėse respublikose buvo atidžiai stebimas Maskvos. Antai, plečiant kelią nuo Telšių iki Šiaulių – Palangos plento, karinio dalinio vadas kreipėsi į LSSR MT pirmininką, kad būtų paliktas neasfaltuotas 4 – 5 m. kelkraštis patogiam tankų judėjimui. Priešingu atveju, kelio išasfaltavimas neleistų tankams išvažiuoti iš karinio miestelio Šiaurės kryptimi.¹⁶⁶ LSSR MT priėmė nutarimą kelio išvis neasfaltuoti. Taigi akivaizdu, kad civiliniai poreikiai buvo pakoreguojami karinių dalinių prašymu, pirmenybę teikiant pastarųjų patogumui.

Motyvudama tuo, kad Pabaltijo karinės apygardos teritorija buvo „ruošiama kaip karinių veiksmų teatras“, apygardos vadovybė reikalavo iš sovietinės Lietuvos valdžios pašalinti visus trūkumus, neigiamai veikiančius kariuomenės kovinę parengtį. Pagrindiniais

¹⁶¹ PKA vado 1948 m. vasario 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 166, l. 50-51.

¹⁶² Inžinierinės kariuomenės vado gen.mjr. B. Ignatovo raštas LSSR MT, ten pat, b. 479, l. 29.

¹⁶³ PKA užnugario vado gen.mjr. Safronovo 1954 m. kovo 10 d. raštas LSSR MT pirm. pav. Čistiakovui, ten pat, b. 479, l. 33.

¹⁶⁴ LSSR MT pirmininko pav. A. Čistiakovo 1955 m. lapkričio 29 d. raštas LSSR Kelių valdybos virš. F. Vaganovui, ten pat, b. 527, l. 42.

¹⁶⁵ PKA vado armijos generolo Chetagurovo 1968 m. rugsėjo 4 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Maniušui, ten pat, l. 64 – 65.

¹⁶⁶ III gvardijos, motošaulių divizijos vado pulkininko Koletvincevo 1964 m. birželio 13 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 918, l. 50.

trūkumais Pabaltijo karinės apygardos karinė taryba įvardino tam tikrų strategiškai kariuomenei svarbių kelių netvarkingumą ar jų nebuvimą, baržų trūkumą sunkios technikos plukdymui Nemuno upe.¹⁶⁷ Sovietinės Lietuvos valdžia ten, kur leido jos kompetencija ir nebuvo griežtos kontrolės iš Maskvos, įvertinusi realias Lietuvos SSR galimybes, nevengdavo atsisakyti patenkinti karinės apygardos reikalavimus. Pavyzdžiui, nežiūrint į tai, kad su prašymu kreipėsi Pabaltijo karinės apygardos karo taryba, buvo atsisakyta strategiškai svarbaus tilto per Nerį ties Čiobiškiu (50 km nuo Vilniaus) statybos, motyvuojant lėšų ir materialinių resursų trūkumu.¹⁶⁸ Minėtas atvejis išskirtinis dėl vieno asmens – LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus – vaidmens. 1958 m. prasidėjusios N. Chruščiovo karinės reformos rezultatas buvo didėjantis komunistų partijos vaidmuo karinėse struktūrose. Karinių apygardų karo tarybose, kurios anksčiau buvo pavaldžios apygardų vadams, daugumą sudarė partijos atstovai. Karo tarybos turėjo spręsti svarbiausius klausimus, susijusius su kariuomenės gyvenimu ir veikla. Jos buvo atskaitingos SSRS Centro komitetui, vyriausybei ir gynybos ministrui. Karo sovietų narius tvirtindavo Sovietų Sąjungos Komunistų partijos Centro komitetas.¹⁶⁹ Pabaltijo karinės apygardos karo tarybos nuolatiniu nariu buvo paskelbtas A. Sniečkus. Tilto per Nerį ties Čiobiškio statybos klausimas buvo sprendžiamas vienoje institucijoje – PKA karo tarybos posėdyje, dalyvaujant ir tuometiniam LKP CK pirmajam sekretoriui. Atsisakymas statyti duotas dviejų aukščiausių sovietinės Lietuvos pareigūnų A. Sniečkaus ir LSSR MT pirmininko J. Maniušio. Kadangi LKP Centro komiteto pirmasis sekretorius dalyvavo abiejuose pusėse reikia manyti, kad jo ir J. Maniušio pozicijos buvo suderintos. Iš kitos pusės, sunku nustatyti, koks vaidmuo šio klausimo sprendime atiteko A. Sniečkui, kokią poziciją jis užėmė sprendžiant klausimus susijusius sovietinės Lietuvos interesais ir kaip tai įtakojo santykius su Pabaltijo karine apygarda. Reikėtų pažymėti, kad karinių struktūrų kreipimaisi į LKP CK pirmąjį sekretorių ir Ministrų Tarybos pirmininką labiausiai buvo paplitę būtent A. Sniečkui esant pirmuoju sekretoriumi.

Naujas Pabaltijo karinės apygardos ir sovietinės Lietuvos valdžios santykių etapas susijęs

¹⁶⁷ PKA vado armijos generolo Chetagurovo 1970 m. lapkričio 30 d. raštas LKP CK pirmajam sekretoriui A. Sniečkui ir LSSR MT pirmininkui J. Maniušiui, ten pat, b. 1099, l. 322 – 323.

¹⁶⁸ LKP CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus ir LSSR MT pirmininko J. Maniušio 1971 m. kovo 9 d. raštas PKA karo tarybai, ten pat, l. 330 – 331.

¹⁶⁹ Kšanytė R., min. veik., p. 104.

Dar vienas vietinių resursų panaudojimo sovietinės kariuomenės poreikiams tenkinti susijęs su kelių aerodrominių ruožų įsteigimu ir priežiūra. 1957 m. gegužės 6 d. SSRS MT priėmė nutarimą Nr. 493-243ss „dėl SSRS Ginkluotųjų pajėgų aviacijos išsklaidymo“, kuris įpareigojo sovietinių respublikų ministrų tarybas organizuoti sąjunginės ir respublikinės reikšmės kelių statybas ir rekonstrukcijas bei numatyti juose ruožų, tinkamų lėktuvų pakilimui ir nusileidimui, statybas. Pagal minėtą nutarimą, sovietinėje Lietuvoje palaipsniui turėjo būti įkurti keturi kelių aerodrominiai ruožai: Kartenos, Šakių, Biržų ir Kruopių. Ginkluotųjų pajėgų štabui surengus Lietuvos SSR kelių aerodrominių ruožų patikrinimą išaiškėjo, kad nepaisant vietos valdžios vykdomų statybos darbų, nė vieno iš ruožų kovinė aviacija dar negalėjo naudoti.¹⁷⁰ Pabaltijo karinė apygarda nurodė ir trūkumus, dėl ko kelių aerodrominiai ruožai buvo netinkami aviacijai: netinkama kelio danga (skaldą reikėjo pakeisti asfaltu), neįrengtos aikštelės (būtinai turėjo būti dvi), neiškirstos miškų juostos, trukdančios nusileidimui ir pakilimui. Aerodrominis ruožas kelyje Naujoji Akmenė – Kruopiai dar buvo įrenginėjamas, o karinė apygarda reikalavo skubinti statybas, kad šios būtų užbaigtos iki 1984 m. Dėl piniginių ir materialinių lėšų trūkumo LSSR automobilių transporto ir plentų ministerija siūlė atidėti kelių aerodrominių ruožų statybą.¹⁷¹ Ir iš tiesų – LSSR MT sprendimu aerodrominių ruožo kelyje Naujoji Akmenė – Kruopiai statyba buvo atidėta.

Situacija pasikeitė 1985 m. kuomet Sovietų Sąjungoje buvo baiminamasi, kad priešas gali panaudoti naujas, modernias gynybos sistemas. SSRS Ministrų Taryba įpareigojo vietos valdžią į respublikų ekonominio ir socialinio vystymo planus įtraukti naujų aerodrominių ruožų statybas sąjunginės ir respublikinės reikšmės keliuose.¹⁷² Nurodytų darbų finansavimas turėjo būti atliktas sąjunginių respublikų lėšomis. Bet lėšų, matyt, vis tiek nebuvo skiriama pakankamai, pagal jas ir buvo koreguojami respublikiniai planai. Aerodrominio ruožo kelyje Naujoji Akmenė – Kruopiai statyba „įvertinus kelių statybos organizacijų realias galimybes ir išskiriamus materialinius resursus kelių

¹⁷⁰ PKA karinių oro pajėgų vado aviacijos generolo – leitenanto P. Masalitino 1984 m. gegužės 30 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, ten pat, b. 1489, l. 34 – 35.

¹⁷¹ LSSR automobilių transporto ir plentų ministro I. Černikovo 1984 m. birželio 26 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, l. 39 – 40.

¹⁷² SSRS Gynybos ministro pavaduotojo karinių oro pajėgų vado, aviacijos maršalo A. Jefimovo 1985 m. sausio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, ten pat, b. 1527, l. 24 – 25.

priežiūros poreikiams“ planuota tik 1987 metams.¹⁷³ Tai tik liudija tendenciją, kad dėl struktūrinės krizės, resursų trūko visoms karinėms programoms realizuoti ne tik sąjunginiame, bet ir respublikiniame biudžete. Ir sovietinės Lietuvos valdžia jau nebegalėjo besąlygiškai vykdyti Maskvos nurodymų.

Karinė vadovybė spręsdama kariuomenės aprūpinimo problemas, visų pirma stengėsi permesti jas vietinei valdžiai. Nors kariuomenės aprūpinimo pobūdis keičiantis karinei doktrinai ir modifikavosi, nepaisant to, karinės apygardos reikalavimų patenkinimas visada neišvengiamai buvo atliekamas naudojant vietos resursus ir civilių gyventojų sąskaita.

IV. ŠAUKIMAI Į SOVIETINĘ KARIUOMĖNĘ

Pagrindiniai resursai būtini kariuomenės egzistavimui, svarbesni už žemės sklypus, patalpas, kelius ar automobilius yra žmonės. Visoje Sovietų Sąjungos kariuomenėje skirtingais laikotarpiais vienu metu tarnavo apie keturis milijonus kariškių. SSRS vadovybė mobilizacinės sistemos kūrimą pradėjo 1944 m. nuo Kalinino srities Vyšnej – Voločeko miestelyje vietinių Maskvos karinės apygardos darbuotojų jėgomis buvo komplektuojami karinių komisariatų kadrai darbui Lietuvos teritorijoje¹⁷⁴. Iškart po Lietuvos okupacijos Sovietinė valdžia pradėjo kurti mobilizacinę sistemą pasitelkdama tam vietos žmonių resursus.

Po karinės mobilizacijos boikoto 1944-1945 m., mobilizacinius resursus prižiūrinčios karinės žinybos ir vietinė valdžia ėmėsi pirmiausia tvarkyti karinę įskaitą. Abi pusės buvo suinteresuotos kuo greičiau Lietuvoje sukurti mobilizacinių resursų apskaitos, šaukiamųjų registracijos sistemą artimą egzistavusiai Sovietų Sąjungoje. Tačiau svarbiausia, kad ši sistema turėjo tokių ydų, kurios vertė žmones ieškoti išvengti privalomos karinės tarnybos. Privaloma karinė tarnyba žmonėms atrodė atgrasi dėl keleto

¹⁷³ LSSR MT pirmininko 1985 m. sausio 22 d. raštas SSRS Gynybos ministro pavaduotojui karinių oro pajėgų vadui aviacijos maršalui A. Jefimovui, ten pat, b. 1527, . 30.

¹⁷⁴ LKP (b) CK karinio skyriaus ataskaita VKP(b) CK, LYA. f. 1771, ap. 8, b. 151, l. 64.

priežasčių: a) šauktiniai turėjo dalyvauti šaukimo į karo tarnybą ceremonijoje, kur vietinio TSKP pareigūnai ir veteranai sakydavo patriotines kalbas. Šauktiniai tarnaudavo tris ar keturis metus; b) nei jie patys, nei jų šeimos iš anksto nežinojo, kuriose vietovėse šauktiniai tarnaus. Jie buvo nugabenami į atokias vietas, toli nuo namų. Po pirmojo pratybų mėnesio šauktiniai duodavo karinę priesaiką; c) sovietiniai kareiviai gyveno sunkiomis sąlygomis ir turėjo laikytis griežtos disciplinos. Kariai per dieną turėjo tik maždaug vieną valandą „laisvo“ laiko, bet ir šiuo metu buvo rengiamas papildomas politinis mokymas ir privaloma sportinė veikla. Nauji šauktiniai galėjo tikėtis ilgiau tarnaujančių kareivių priekaištavimo. Kariai gaudavo kelis rublius per mėnesį, todėl jų šeimos buvo priverstos siųsti jiems pinigus¹⁷⁵.

Tai, kad egzistavo ne tik politinės priežastys skatinusios žmones vengti karinės tarnybos, bet ir pačios karinės sistemos ydos, vertė imtis tokių organizacinių bei administracinių priemonių, kurios karinės tarnybos vengimą darytų praktiškai neįmanomu. Tam buvo organizuojama šaukiamųjų registracijos ir mobilizavimo (šaukimo į kariuomenę) sistema. Be vietinės valdžios pagalbos bei aktyvaus dalyvavimo to nebūtų buvę įmanoma padaryti. 1945-1950 m. tai organizuoti trukdė Lietuvos administracinio suskirstymo ypatumai. Jei SSRS kaimų apylinkių sovietų sekretoriams buvo pavedama vesti šaukiamųjų įskaitą, tai Lietuvoje valsčių vykdomųjų komitetų sekretoriams teko 3-6 kartus daugiau šaukiamųjų ir jų įskaitos nepajėgdavo organizuoti.¹⁷⁶ Tačiau šaukiamieji į karinę tarnybą tebuvo tik viena „administruojama“ visuomenės dalis. 1945-1947 m. kariniai komisariatai dar buvo užimti demobilizuotų vyrų reikalų tvarkymu: iš viso, po Antrojo pasaulinio karo 1945 m. birželio 23 d. – 1947 m. gegužės 31 d. į Lietuvą atvyko demobilizuotų karių ir seržantų – 58 097 žm. (iš jų lietuvių – 42 007; rusų – 9 030; žydų – 1 690; kitų – 5 370).¹⁷⁷

Nuo 1947 m. gruodžio 1 d. iki 1948 m. balandžio 30 d. visiems Lietuvos vyrams, kurie tiko karinei tarnybai, buvo dalinami vienodi kariniai bilietai.¹⁷⁸ Buvo papildomai

¹⁷⁵ Evolution of Military Doctrine, http://www.photius.com/countries/soviet_union_former/

(žiūrėta 2005-04-21)

¹⁷⁶ LSSR karinio komisaro gen.mjr. Smirnovo 1947 m. kovo 1 d. raštas LSSR MT pirmininkui, LCVA, f. R-754, ap.13, b. 116, l. 21.

¹⁷⁷ LSSR Karinio komisaro apie demobilizuotųjų priėmimą ir įdarbinimą 1945 m. birželio mėn.-1947 m. sausio 25 d., LCVA. f. R-754, ap. 13, b. 116, l. 5; Žinios apie demobilizuotųjų priėmimą ir įdarbinimą 1947 m. birželio 5 d., LYA. f. 1771, ap. 10, b. 338, l. 63.

¹⁷⁸ LSSR laikino karinio komisaro pplk. Kabakovo 1947 m. rugsėjo 20 d. raštas LSSR MT pirm. pav. Niunkai, LCVA, f. R-754, ap.13, b.116, l. 57.

pasitelkti vietinės valdžios administraciniai resursai, Lietuvos SSR MT 1947 m. spalio 20 d. priėmė sprendimą, kuriuo padėjo sukomplektuoti karinės įskaitos „stalus“.¹⁷⁹ Kariniai komisariatai tarp visų karinių institucijų ar dalinių buvusių Lietuvoje turėdami daugiausia tiesioginių ryšių su vietos gyventojais savo funkcijų vykdymui net siekė mokytis lietuvių kalbos. Tam LSSR Švietimo ministras J. Žiugžda turėjo neraštingumo likvidavimui skirtų lėšų sąskaita apmokyti karinių komisariatų darbuotojus kalbėti lietuviškai.¹⁸⁰ Į tarptautinės teisės požiūriu buvusį mobilizacijos neteisėtumą buvo nekreipiama jokie dėmesio. Lietuvos gyventojai buvo traktuojami *a priori* kaip Sovietų Sąjungos piliečiai. Bet vos pradėjus dalinti karinius bilietus net 12 proc. esančių karinėje įskaitoje neateidavo jų pasiimti, nors milicijai buvo suteikta teisė jų ieškoti ir patraukti į atsakomybę.¹⁸¹ Tačiau karinės įskaitos vedimas nebuvo vienpusiškas darbas – tai padėjo kontroliuoti didelę visuomenės dalį. Nuo 1948 m. visose įmonėse ir įstaigose įvestos darbininkų ir tarnautojų registravimo kaip atsargos karo prievolinkų kortelės, kuriose buvo įrašomas karo metui jiems numatoma karinės tarnybos ėjimo tvarka.¹⁸² Be karinės įskaitos dokumentų nuo tol nebuvo galima nei įsidarbinti, nei gauti kitų dokumentų. Atsisakantiems karinės tarnybos nebuvo jokių alternatyvų – tik pasitraukti į nelegalią padėtį.

Šaukimas į sovietinę armiją kiekvienais metais Lietuvoje paliesdavo dešimtis tūkstančių jaunuolių. 1950 m. pavasarį buvo numatyta pašaukti 24 280, o rudenį – 6197 jaunuolius (gimusius 1928-1930 m.),¹⁸³ 1951 m. į karinius dalinius išsiųsta 26 380 jaunuolių.¹⁸⁴ Nors būtent į šaukimo komisijų darbą buvo įtraukiami vietos valdžios institucijų atstovai, Vidaus reikalų ministerijos (nuo 1950 m. – MGB) rajoninių ir miestų skyrių vadovai, kurie turėjo atrinkti tinkamus karinei tarnybai jaunuolius, bet nesėkmių neišvengta. Atstumiantis sovietinės armijos įvaizdis ir dar prastesnė tikrovė privertė vien iš pašauktų 1950 m. pavasarį dezertyruoti 35 žmones, neateiti į išsiuntimo punktus – 305

¹⁷⁹ PKA laikino vado gen.ltn. Vaškevičiaus 1947 m. spalio 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 118, l. 66-67.

¹⁸⁰ LSSR laikino karinio komisaro pplk. Kabakovo 1947 m. rugsėjo 20 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b.116, l. 64.

¹⁸¹ LSSR karinio komisaro gen.mjr. Smirnovo 1947 m. gruodžio 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui, b.116, l. 73.

¹⁸² LSSR karinio komisaro gen.mjr. Smirnovo 1948 m. birželio 14 d. raštas LSSR MT pirmininkui, b.165, l. 23.

¹⁸³ PKA laikino vado gen.ltn. Vaškevičiaus 1950 m. vasario 18 d. raštas LSSR MT pirmininkui, ten pat, b. 118, l. 66-67.

¹⁸⁴ LKP (b) CK administracinio sk. vedėjo pav. Liko informacija, LYA, f. 1771, ap. 108, b. 25, l. 206-207.

žmones¹⁸⁵, 1951 m. – neatėjo dar 227 žm. Tai buvo kariškių ir vietos valdžios vertinama kaip didelis, politinę potekstę turintis nusikaltimas. Todėl kiekvienais metais buvo įkalinama arba nužudoma dešimtys vengusiųjų karinės tarnybos (1951 m. nuteista – 80, žuvo ginkluoto pasipriešinimo metu – 30 žm.).¹⁸⁶ Nuo 1952-1953 m. buvo stengiamasi „antitarybinio nusiteikimo” arba iš „neigiamos aplinkos” kilusių jaunuolių iškart nešaukti į kariuomenę arba jiems karinės tarnybos laiką atidėti (iš karto vietos valdžiai rūpesčių sumažėjo, o ataskaitos apie šaukimą į kariuomenę „pagražėjo”). Vėliau šios kategorijos šaukstiniai atlikti karinę prievolę buvo šaukiami ir siunčiami į statybinius karinius dalinius. Vietos valdžios organai buvo įpareigoti ne tik organizuoti karinius šaukimus, karinių komisariatų darbą, bet taip pat ir pasirūpinti nemokamais geležinkelio pervežimais norint pristatyti šaukstinus į tarnybos vietas.¹⁸⁷

Tačiau karinių struktūrų ir vietos valdžios netenkino į sovietinę armiją šaukiamų jaunuolių sudėtis ir išsilavinimas. Būtent iš vietos valdžios kontroliuojamų švietimo įstaigų buvo reikalaujama „tinkamai parengti“ karinei tarnybai, svarbiausia – apmokyti rusų kalbos. 6-ą dešimtmetį 4/5 visų šaukiamų jaunuolių vis dar turėjo tik pradinį išsilavinimą, buvo šimtai beraščių ir tūkstančiai mažaraščių. Vos dešimtadalis šaukiamųjų (nors ši dalis nuolat augo ir nuo 1951 m. iki 1957-1959 m. padidėjo iki 20-25 proc.) buvo susiję su komunistinėmis organizacijomis – buvo komjaunuoliai ar komunistai¹⁸⁸. 1956 m. tarp paimtų į kariuomenę buvo 6,7 proc., 1957 m. – 7 proc., 1958 m. – 5,4 proc. beraščių ir mažaraščių. Be to, 1957 m. 17 proc. šaukiamojo amžiaus jaunuolių praktiškai nesuprato rusų kalbos,¹⁸⁹ o tarp paimtų į kariuomenę – 4 proc., 1958 m. – tokių buvo 1,3 proc.¹⁹⁰ Tačiau nuo 1959 m. beraščiai jaunuoliai išvis nebebuvo imami į kariuomenę, o didesnei mažaraščių daliai karinė tarnyba buvo atidedama. Be mažaraščių, kiekvienais metais 30-35 proc. šaukiamųjų nebuvo paimama į kariuomenę dėl sveikatos būklės. Pabaltijo karinė apygarda, kaip atsakinga už šaukimų į kariuomenę organizavimą Lietuvoje, nuolat reikalavo iš Švietimo ir Sveikatos apsaugos ministerijų, kad būtų skiriamas dėmesys

¹⁸⁵ PKA vado I.Bagramiano 1950 m. rugpjūčio 22 d. raštas LSSR MT pirmininkui, LCVA, f.R-754, ap. 13, b. 285, l.12-14.

¹⁸⁶ LKP (b) CK administracinio sk. vedėjo pav. Liko informacija, LYA, f. 1771, ap. 108, b. 25, l. 206-207.

¹⁸⁷ LSSR MT susiaurinto posėdžio 1953 m. rugpjūčio 20 d. nutarimas, LCVA, f.R-754, ap. 13, b. 439, l. 95.

¹⁸⁸ LKP (b) CK administracinio sk. vedėjo pav. Liko informacija, ten pat, ap. 108, b. 25, l. 206-207.

¹⁸⁹ PKA vado armijos gen.Gorbatovo 1957 m. balandžio 15 d. raštas A.Sniečkui ir M. Šumauskui, ten pat, b. 24, l. 20-21.

¹⁹⁰ LSSR karinio komisaro gen.mjr. Macijausko pažyma apie šaukimą į karinę tarnybą 1959 m.,ten pat, ap. 205,b. 34, l.81-82.

„šaukiamųjų kontingentų paruošimo kokybei“.¹⁹¹ Tokiu būdu, vietinės valdžios vaidmuo vykdant šaukimus į sovietinę armiją buvo išplėstas iki šaukiamųjų jaunuolių išsilavinimo ir sveikatos patikrinimo. Atrodo, kad padėtis keitėsi kartu su kokybiniais pokyčiais prasidėjusiais pačioje Lietuvos visuomenėje 7-ojo dešimtmečio pradžioje. Iš 1961 m. suregistruotų daugiau kaip 22 tūkst. jaunuolių gimusių 1942 m. – 19 488 buvo įtraukti į įskaitą. Tarp jų nemokančių rusų k. tebuvo 12,9 proc. (1957 – 17 proc.), o beraščių ir mažaraščių – 4 proc. (1960 m. – 4,6 proc.)¹⁹² Aštuonmečio išsilavinimo neturintys šaukiamąjo ir ikišaukiamąjo amžiaus jaunuoliai turėjo būti nukreipti į specialaus techninio parengimo mokyklas, tikrinamos šaukiamąjo amžiaus jaunuolių žinios, rengiami karinio politinio auklėjimo renginiai.¹⁹³ Išsilavinusių šauktinių poreikis buvo susijęs su modernėjančia kariuomenės ginkluote ir technika.

Siekdama sukurti vieningą karinių – mobilizacinių organų sistemą, SSRS valdžia sąjunginių respublikų ministrų tarybas įpareigojo nustatyti sąrašą pavaldžių organizacijų, kuriose būtina turėti karinius – mobilizacinius organus. Tokiu būdu 1968 m. kariniai komisariatai buvo įsteigti ir Lietuvos SSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoje ir jai pavaldžiose įstaigose.¹⁹⁴ Pagrindine karinių komisariatų užduotimi buvo mobilizacinio plano sukūrimas, karo prievolininkų – darbininkų rezervavimas, šaukimų į tikrąją karinę tarnybą atidėjimo įforminimas aukštųjų mokyklų dieninio, vakarinio ir neakivaizdinio (įstojusiems į mokymo įstaigas iki 1968 m. sausio 1 d.) skyrių šauktiniams.¹⁹⁵ Mobilizacinių organų įdiegimas ir mokymo įstaigose liudija sovietinės valdžios suinteresuotumą, kad šaukimų į kariuomenę darbas būtų atliktas kuo efektyviau, užregistruojant kiekvieną tinkamą karinei tarnybai ir apmokytą asmenį.

Mobilizacijos į sovietinę armiją principų kaita tiesiogiai priklausė nuo sovietinės ideologijos ir politinių veikslių. Per visą sovietinės okupacijos laikotarpį iki devintojo

¹⁹¹ PKA vado gen. Gorbatovo 1958 m. balandžio 1 d. raštas A. Sniečkui ir M. Šumauskui, ten pat, b. 194, l. 7-8.

¹⁹² LSSR karinio komisaro gen.mjr. Macijausko 1961 m. kovo 10 d. pažyma, ten pat, b. 12, l. 55-56.

¹⁹³ Pasvalio rajono vykdomojo komiteto pirmininko P. Šidlausko 1964 m. spalio 17 d. raštas LSSR Ministrų Tarybai, ten pat, b. 906, l. 7.

¹⁹⁴ LSSR Ministrų Tarybos 1968 m. kovo 14 d. nutarimas dėl karinių – mobilizacinių organų įsteigimo Lietuvos SSR Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoje ir jai pavaldžiose įstaigose, ten pat, b. 1008, l. 18.

¹⁹⁵ SSRS Aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijos 1968 m. sausio 28 d. raštas sąjunginių respublikų aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerijoms (pagal sąrašą), ten pat, b. 1008, l. 14 – 16.

dešimtmečio, aukštojo mokslo studentai į kariuomenę nebuvo šaukiami. Taip pat į karinę tarnybą nebuvo šaukiami ir asmenys neįgiję vidurinio išsilavinimo (išskyrus laikotarpį nuo 1961 m., kuomet vidurinių bei profesinių techninių mokyklų jaunuoliai, sulaukę šaukiamojo amžiaus, nuo karo prievolės atleidžiami nebuvo).¹⁹⁶ SSRS KP ir SSRS MT 1984 m. priimtas įstatymas nutraukė atleidimą nuo karo tarnybos jaunuoliams, įstojusiems ar studijuojantiems aukštosiose mokslo įstaigose, vidurinėse jūros mokyklose, upių ir arktinėse, pilietinės aviacijos mokyklose, žuvies pramonės technikuose, VRM gaisrinėse, aukštosiose mokyklose ir technikuose. Atleidimas nuo karo prievolės metams buvo taikomas tik šaukiamojo amžiaus asmenims, baigusiems profesines technikos mokyklas ir pagal paskyrimą nukreiptiems dirbti į įmones, įstaigas ir ministerijos organizacijas.¹⁹⁷ Sovietinė vyriausybė savo nutarimais siaurindama arba išplėsdama šaukiamųjų asmenų kategorijas, galėjo atsižvelgdama į karinės doktrinos pokyčius ir liaudies ūkio ypatybes koreguoti karo prievolinkų skaičių. Iš turimų duomenų matyti, kad nuo šeštojo – septintojo dešimtmečių iki pat devintojo dešimtmečio pabaigos, šaukiamųjų į tarnybą sovietinėje armijoje skaičius nuolat augo (1971 m. į kariuomenę turėjo būti pašaukta 292 000 jaunuolių, nepatekusių į liaudies ūkio rezervą, o 1973 m. iš viso pašaukta 369 000 jaunuolių).¹⁹⁸

Palapsniui pradėta organizuoti šaukimus ir į papildomus apmokymus, kuomet įstaigos ir įmonės turėjo pašauktiems į apmokymus (bet dažniau į neapmokamus derliaus nuėmimo ar statybos darbus) mokėti 50 proc. Atlyginimo.¹⁹⁹ Stiprėjant ginkluotųjų pajėgų pozicijoms, SSRS vis daugiau dėmesio ir resursų skyrė sovietinės kariuomenės tobulinimui. 6-ojo dešimtmečio viduryje imta siekti įvesti nuolatinis šaukimus į karinius apmokymus. 1957 m. gruodžio mėn. SSRS MT ir generalinis štabas priėmė nutarimą, kuriuo buvo įtvirtinti kasmetiniai kariniai mokymai – „сборы“.²⁰⁰ Karinių mokymų tikslas buvo kelti ir palaikyti karinį pasirengimą, deficitinių specialistų paruošimas. Kasmet buvo pašaukiamas skirtingas skaičius karo prievolinkų ir skirtingas skaičius automobilių ir traktorių technikos.

¹⁹⁶ Ambrulevičiūtė A. Sovietinė kariuomenė Lietuvoje: atranka į kariuomenę, tarnyba ir jaunuolių žuvimo aplinkybės, rankraštis, LGGC rankraštis, V., 2005, p. 17.

¹⁹⁷ Ten pat, p. 19.

¹⁹⁸ Ten pat, p. 35.

¹⁹⁹ PKA štabo virš. Gen.mjr. Smirnovo 1953 m. liepos 14 d. raštas LSSR MT, ten pat, b. 441, l. 50-51.

²⁰⁰ Kšanytė R., min. veik., p. 104.

Kariniai apmokymai trukdavo 20 – 90 dienų. Karo prievolinkų pritraukimas į karinius apmokymus buvo išskirstytas visiems metams į priekį, tačiau įvertinant liaudies ūkio interesus, o į vienadienius mobilizacinius apmokymus dažniausiai šaukiama buvo žiemos metu, kad darbo jėga nebūtų atitraukta nuo darbo.²⁰¹ Šaukimų į karinius apmokymus organizaciniai klausimai buvo karinių komisariatų kompetencijoje. Kita vertus, karinius apmokymus palaipsniui imta vykdyti ir vasarą bei naudoti mobilizuojant papildomas pajėgas žemės ūkio darbams Kazachijoje ir Rusijoje.

Nepaisant visos mobilizacinio pasirengimo sistemos tobulinimo ir priežiūros, sovietinėje Lietuvoje, 1958 metais surengus netikėtą mokomąjį – karinį pavojų ir patikrinus LSSR karinių komisariatų mobilizacinį pasirengimą išaiškėjo, kad nė vienas karinis komisariatas nesusitvarkė su jiems keliamais mobilizaciniais reikalavimais.²⁰² Pagrindinėmis tokio prasto mobilizacinio pasirengimo lygio priežastimis buvo įvardinta kai kurių įstaigų ir organizacijų vadovų SSRS įstatymo „dėl visuotinės karinės prievolės“ nežinojimas, žema vadovų atsakomybė sprendžiant karinius – mobilizacinius klausimus ir kt. Karinės apygardos atliktas karinių komisariatų patikrinimas liudijo, kad sovietinėje Lietuvoje devintojo dešimtmečio pabaigoje karinių prievolių buvo paisoma jau mažiau. Sovietinės Lietuvos valdžia į pastabas nesureagavo, taip tik patvirtindama teiginį, kad Lietuvos organizacijose, įmonėse ir įstaigose karinis mobilizacinis pasirengimas dažnai buvo tik „popierinis“.

Panašu, kad kariuomenės poreikių ir reikalavimų tenkinimo susilpnėjimas buvo jaučiamas ne tik sovietinės Lietuvos įmonėse ar įstaigose. Pastebėta, kad komunistų partijos reikalavimų neatitiko ikišaukiamojo ir šaukiamojo amžiaus jaunuolių karinis – patriotinis auklėjimas.²⁰³ Kariniai komisariatai buvo įpareigoti iš pagrindų keisti jaunuolių karinio – patriotinio auklėjimo veiklą ir metodus, į šią veiklą įtraukiant ir vietinę sovietinės Lietuvos valdžią. Nepaisant visų Pabaltijo karinės apygardos pastangų išlaikyti kariuomenės dominavimą, pats faktas, kad net skiriant sovietinei kariuomenei didžiausius resursus, jos pozicijos ėmė klibėti nuo pagrindų – pasikeitusio žmonių požiūrio į tarnybą

²⁰¹ PKA vado armijos generolo Chetagurovo 1970 m. lapkričio 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui J. Manišiui, ten pat, b. 1099, l. 313 – 319.

²⁰² PKA vado generolo – pulkininko A. Betehtino 1985 m. spalio 5 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, ten pat, b. 1528, l. 28 – 30.

²⁰³ PKA vado generolo – pulkininko A. Betehtino 1985 m. rugsėjo 17 d. raštas LSSR MT pirmininkui R. Songailai, ten pat, b. 1527, l. 114.

okupacinėje kariuomenėje. Tai įtakojo pirmiausia karinis konfliktas Afganistane (1979 – 1989 m. tarnavusių Afganistane jaunuolių skaičius buvo išaugęs iki 5000).²⁰⁴ Nestatutiniai santykiai, taip vadinama „dedovščina“ ir moralė pačioje kariuomenės viduje taip pat buvo svarbios priežastys formavusios atitinkamas visuomenės nuostatas sovietinės armijos atžvilgiu.²⁰⁵ Jau nuo 1988 metų vis daugiau žmonių sovietinę armiją pradėjo vertinti iš pradžių kaip „svetimą“, o vėliau - kaip okupacinę ir Lietuvai priešišką struktūrą.

IŠVADOS

1. Per visą Lietuvos okupacijos laikotarpį sovietinė kariuomenė stengėsi įsitvirtinti Lietuvoje, Partija kūrė karinę doktriną, strategiją bei pagrindinius ginkluotųjų pajėgų plėtimo ar mažinimo planus. Sovietinės karinės struktūros pergyvendamos naują technologinės plėtros šuolį ir keitė savo veikimo pobūdį Lietuvoje. Kariškių poreikiai priklausė ir nuo sovietinės karinės doktrinos, pagal kurią buvo perdislokuojami daliniai, kuriami nauji kariniai objektai (tarp jų ir branduoliniai), plečiamos jau įtvirtintų dalinių ribos ar priešingai – vykdomas karinių dalinių likvidavimas ir karininkų demobilizavimas. Pagal karinę doktriną, tikintis galimo Vakarų valstybių staigaus oro antpuolio ar branduolinio ginklo panaudojimo, Sovietų Sąjungoje nuolat vyko pasirengimas karui. Sąjunginės respublikos, įskaitant ir Lietuvą, turėjo įgyvendinti Maskvoje priimamus pasirengimo karui planus. Vietinė Lietuvos valdžia, bendradarbiaujant su karinėmis struktūromis, buvo įpareigota paruošti respublikos kelius, aerodromus, automobilių kolonas reikalingas kariuomenės karinio pasirengimo tobulinimui ir galimo karo atveju. Svarbu tai, kad visų kariuomenės poreikių tenkinimui buvo naudojami vietos resursai ir lėšos, kariuomenės mobilizacinio pajėgumo klausimai buvo prioritetiniai, tuo tarpu civiliniai poreikiai buvo pakoreguojami sovietinės kariuomenės interesų naudai. Lietuvos gyventojų poreikiai tapdavo antraeiliais aprūpinant neteisėtai į Lietuvos teritoriją įvestą sovietinę armiją.

²⁰⁴ Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija. Vyr. red. Anušauskas A., V., 2005, p. 554.

²⁰⁵ Ten pat, p. 554.

2. Vienas svarbiausių kariškių socialinių poreikių buvo aprūpinimas gyvenamuoju plotu. Pagrindines aprūpinimo sąlygas diktavo iš Maskvos siunčiami nutarimai ir įsakymai. Kariškių gyvenamojo ploto aprūpinimo garantas buvo nustatytas butų „dešimtinės“ mokestis ir plečiami statybos mastai. Sovietinės ideologijos formuojamas armijos įvaizdis nulėmė, kad jos poreikiai turėjo būti tenkinami greitai, armijai suteikiant viską, ko reikia. Kariškių aprūpinimas gyvenamuoju plotu buvo prioritetas, todėl vietos valdžia net ir norėdama pirmiausia tenkinti sovietinės Lietuvos gyventojų poreikius, turėdavo sutelkti visas pastangas, kad patenkintų Pabaltijo karinės apygardos reikalavimus. Sovietinės karinės doktrinos pokyčiai nulėmė dar vienos kategorijos asmenų, nutraukusių ryšius su karinėmis dalimis iškėlimo iš karinių miestelių, reikalingų aprūpinti gyvenamuoju plotu atsiradimą. Ir šiuo atveju, trūkstant gyvenamojo ploto šių asmenų aprūpinimui, kariškių apgyvendinimo poreikiai buvo sprendžiami vietos gyventojų sąskaita.

3. Stalininiu laikotarpiu žemės skyrimas kariniams poreikiams visuomet veikė pagal vieną scenarijų – reikalaujama žemė vienokiom ar kitokiom sąlygom vis vien buvo skiriama, gyventojai buvo iškeldinami. Sovietinės kariuomenės įsitvirtinimo Lietuvoje laikotarpiu kariniams objektams buvo skiriami didžiausi žemės plotai, vėliau pastebima tendencija kuo tiksliau sutvarkyti kariniams daliniams priklausiusių žemės sklypų teisinius dokumentus, net gaunant kolūkiečių visuotinių susirinkimų „pritarimus“. Nebuvo vengiama pasiūlyti ir alternatyvų sovietinės armijos žemės poreikiams tenkinti. Bet siūlomos alternatyvos dažniausiai buvo susijusios ne su gyventojų poreikiais, o valdančiosios nomenklatūros ir Lietuvos SSR ūkiniais poreikiais. 1963 – 1986 m. laikotarpiu sovietinė kariuomenė perėjo prie prašymų suteikti leidimus specialiųjų objektų statyboms, miškų kirtimui, karinių dalinių teritorijos išplėtimui. Kariniams daliniams išskirti miškų masyvai dažnai būdavo neprižiūrimi, netvarkomi, nekontroliuojamas miškų kirtimas. Šioje sferoje pasireiškė sovietinės Lietuvos valdžios pozicija rūpintis ūkiniais Lietuvos interesais, iškeliant juos aukščiau karinės apygardos reikalavimų. Įvairiomis formomis okupacinė kariuomenė naudojo apie 6 proc. Lietuvos ploto.

4. Sovietinėje Lietuvoje kariuomenė ne visą laiką užėmė ypatingą ir nepajudinamą poziciją. Devintojo dešimtmečio pabaigoje pastebimi tam tikri pokyčiai sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos mobilizacinio pajėgumo sferoje. Sovietinės Lietuvos

organizacijose, įmonėse ir įstaigose ryškėjo tendencija mažiau paisyti karinių mobilizacinių planų vykdymą, tuo tarpu vietinė Lietuvos valdžia nesiėmė jokių priemonių ištaisyti susiklosčiusią situaciją. Periodiškai keitėsi ir žmonių požiūris į privalomąją tarnybą sovietinėje armijoje.

BIBLIOGRAFIJOS SĄRAŠAS:

Monografijos:

1. Adelman, Jonathon R. *Communist Armies in Politics*, Boulder, CO: Westview Press, 1982.
2. Anušauskas A., Burauskaitė B. *Baltijos laisvė-Europos atsakomybė*, V., 2002.
3. Baubinas R., Timinskas J. *Karinė gamtonauda Lietuvoje sovietmečiu: ekologinės pasekmės*, Geografijos institutas. – Vilnius, 1997-1998.
4. Bulganinas N., *Stalinas ir Sovietinės ginkluotosios pajėgos*. Vilnius, 1951.
5. Butkus Z. *SSRS intrigos Baltijos šalyse 1920-1940*, Kaunas, 1998.
6. Colton, Timothy J. *Commissars, Commanders, and Civilian Authority: The Structure of Soviet Military Politics*, London: Harvard University Press, 1979.
7. Eidukaitis V. *Vienišos vilkės vaikai*, V., 2001
8. Jones, Ellen *Red Army and Society: a Sociology of the Soviet Military*, Boston: Allen & Unwin, 1985.
9. Kolkowicz, Roman. & Korbonski, Andrzej. *Soldiers, Peasants and Bureaucrats: Civil-Military Relations in Communist and Modernizing Societies*, London, Boston: G.Allen & Unwin, 1982.

10. Kolkowicz, Roman. *The Soviet Military and the Communist Party*, Princeton NJ: Princeton University Press, 1967.
11. Kraujelis R. *Vakarų valstybių nuostatos Lietuvos okupacijos ir aneksijos klausimu 1940 – 1953 m. daktaro disertacija*, V., 2006 m.
12. *Lietuva 1940 – 1990: okupuotos Lietuvos istorija*. Vyr. red. Anušauskas A., V., 2005.
13. Sennas A.E. *Bundanti Lietuva*, V., 1992.
14. Sennas A.E. *Gorbačiovo nesėkmė Lietuvoje*, V., 1997.
15. Sennas A.E. *Krizė Lietuvoje, 1991 sausis*, V., 2003.
16. Stankevičius Č. V. *Derybos su Rusija dėl kariuomenės išvedimo iš Lietuvos*. Vilnius, 2002.
17. Žalimas D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimas: pagrindiniai klausimai pagal tarptautinę teisę*. V., 1997.
18. Žalimas D. *Lietuvos Respublikos nepriklausomybės atkūrimo 1990 m. kovo 11 d. tarptautiniai teisiniai pagrindai ir pasekmės. Daktaro disertacija*, V., 2001.
19. Мялксоо Л. *Советская аннексия и государственными континуитет: международно-правовой статус Эстонии, Латвии и Литвы в 1940-1991 гг. и после 1991 г.*, Tartu University Press, 2005.

Moksliniai straipsniai:

1. Antanaitis K. *Lietuviškoji sovietinė nomenklatūra //Darbai ir dienos*, 1998, Nr. 7.
2. Anušauskas A. *Lietuvos okupavimas 1940 m. birželio 15-18 d.*, *Karo archyvas*, Nr. XIV, 1997, p. 177-181;
3. Herspring, D.R. 'Samuel Huntington and Communist Civil-Military Relations', *Armed Forces and Society*, Nr. 25(4) Summer, 1999.
4. Kšanytė R. *Sovietinės Lietuvos valdžios ir Pabaltijo karinės apygardos bei jos įgūlių santykiai 1946 – 1962 m.*// *Genocidas ir rezistencija* Nr. 2 (18), 2005 m.
5. Лебер Д.А. *Юридические последствия пакта Молотова-Рибентропа для стран Балтии*, Даугава, Рига, 2003, Nr. 1, с.107-164.

